

ДОНИШГОҶИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН

Бо ҳуқуқи дастнавис

ВБД: 811.111-3+811.21/22 (575.3) (81.2Т)

МУРОДОВА ПАРВИНА БОБОҶОНОВА

**ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВИИ ИСТИЛОҶОТИ ҲАРБӢ ДАР ЗАБОНҶОИ
ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ
(дар заминаи фарҳангҳои тафсири)**

АВТОРЕФЕРАТИ

диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои филологӣ аз рӯйи
ихтисоси 10.02.20 – Забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ, қиёсӣ ва муқоисавӣ

ДУШАНБЕ – 2025

Диссертатсия дар кафедраи умумидонишгоҳии забони англисии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон анҷом ёфтааст.

Роҳбари илмӣ

Тӯраҳасанов Қодирқул Шодиқулович – доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забони тоҷикӣ ва усули таълими забон ва адабиёти тоҷики факултети филологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

Муқарризони расмӣ:

Турсунов Фаёзҷон Мелибоевич – доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забоншиносии муқоисавӣ ва назарияи тарҷумаи Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода;

Абдуллоева Заррина Фатуллоевна – номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи забонҳо ва фанҳои гуманитарии филиали Донишгоҳи миллии таҳқиқотии технологӣ «МИСиС» дар шаҳри Душанбе.

Муассисаи пешбар:

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.

Ҷимояи диссертатсия «27» марти соли 2025, соати 13:00 дар маҷлиси шурои диссертатсионии 6D.KOA-021-и назди Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (суроға: шаҳри Душанбе, Буни Ҳисорак, бинои таълимии №10, толорои шурои олимони факултети филология) баргузор мегардад.

Бо диссертатсия дар китобхонаи марказии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (734025, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17) ва тавассути сомонаи www.tnu.tj шинос шудан мумкин аст.

Автореферат рӯзи «___» _____ соли 2025 тавзеъ шудааст.

Котиби илмӣ
шурои диссертатсионӣ,
номзади илмҳои филологӣ

Мирзоёров Ф.Н.

НОМГҶҲИ ИХТИСОРАҲО

А – арабӣ

АЗИ – Асосҳои забоншиносии эронӣ

АнГ – англисӣ

БК – Бурҳони қотей

ҒЛ – Ғиёс-ул-луғот

ЛРТ – Луғати русӣ-тоҷикӣ

ЛФ – Луғати фурс

ЛҲРТ – Луғати ҳарбии русӣ-тоҷикӣ

В – Вожаномак

Л – лотинӣ

Олм – олмонӣ

Р – русӣ

Тур – туркӣ

Фар – фаронсавӣ

ФАТ – Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ

ФБАРА – Фарҳанги бузурги англисӣ-русӣ ва русӣ-англисӣ

ФБС – Фарҳанги бузурги сухан

ФЗТ – Фарҳанги забони тоҷикӣ

ФИХ – Фарҳанги истилоҳоти хориҷӣ

ФМАР – Фарҳанги мукаммали англисӣ-русӣ

ФМШ – Фарҳанги мухтасари «Шоҳнома»

ФРЗР – Фарҳанги решашиносии забони русӣ

ФРЗФ – Фарҳанги решашинохтии забони форсӣ

ФРФ – Фарҳанги русӣ-форсӣ

ФФР – Фарҳанги форсӣ-русӣ

ФР – Фарҳанги Рашидӣ

ФТЗР – Фарҳанги тафсирии забони русӣ

ФТЗТ – Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ

ФФА – Фарҳанги форсии Амид

ФҲФРРФ – Фарҳанги ҳарбии форсӣ-русӣ ва русӣ-форсӣ

ФЭЗ – Фарҳанги энциклопедии забоншиносӣ

Ю – юнонӣ

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқ. Истилоҳоти ҳар як соҳа таърихи дуру дарозе дошта, дар раванди ташаккул ва тақомули хеш ба таҳаввулоти мухталифе рӯ ба рӯ гардидааст. Ин чанба аз равобити фарҳангиву иқтисодӣ ва сиёсиву ҳарбӣ доштани мардуми форсу тоҷик бо дигар халқҳо, аз ҷумла англисҳо, олмониҳо, фаронсавиҳо ва дигар кишварҳои ғарб сарчашма мегирад, ки он ба бою ғани гардидани таркиби луғавии забон бетаъсир намондааст.

Омили дигари ҷой доштани вожаҳову истилоҳоти илмии бегона дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ боздид намудани намояндагони маъруфи фарҳангу адаби мо ба мисоли Абуабдулло Рӯдакиву Фирдавсӣ, Абуалӣ ибни Синову Носири Хусрав, Абдурахмони Ҷомиву Мушфиқӣ ва Аҳмади Дониш ба кишварҳои ҳамсоjavу ҳамзабон ва бегона буд, ки дар натиҷаи он як зумра истилоҳоти илмии соҳаҳои мухталифи ҷомеа ба забони модарии мо дохил гардида, дар баробари истилоҳоти аслии забон ба мутахассисони соҳаҳои гуногун хизмат менамоянд.

Дар замони муосир диққати аҳли илму адаб ва олимону донишмандони забоншиносро, аз ҳама бештар, масоили мухталиф ва муҳимми истилоҳоти ҳарбӣ, истилоҳиносӣ ва роҳу воситаҳои истилоҳсозӣ дар забонҳои гуногунсохтор ҷалб намудааст. Тибқи ин омилҳо дар забонҳои гуногунсохтор олимону муҳаққиқон ба масоили омӯзиш ва таҳлилу баррасии ҷиддии роҳу усулҳои истилоҳсозӣ дар низоми истилоҳоти забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, шарҳу тавзеҳ ва дақиқу равшан намудани вазифаҳои умумии мухталифи истилоҳот дар забони муосири тоҷик тавачҷуҳи хоса зоҳир менамоянд.

Таҳқиқу баррасии истилоҳоти соҳаҳои мухталифи ҷомеа метавонад, ба масоили норавшани корбурди истилоҳот то андозае кумак расонад, зеро бархӯрди тамаддунҳо, раванди ҷаҳонишавӣ ва рӯ овардани аҳли илму адаби фарҳанги миллӣ ба эҷоди истилоҳоти соҳавӣ аз он гувоҳӣ медиҳад, ки масъалаи истилоҳ яке аз мавзӯҳои муҳимми рӯзмарра маҳсуб меёбад.

Омӯзиши вижагиҳои тафсири маънои истилоҳоти ҳарбӣ дар забонҳои тоҷикиву англисӣ кор карда баромадани шарҳу тавзеҳ ва тавсияҳои амалиеро дар назар дорад, ки барои ба як низоми муайян даровардани истилоҳоти мавриди таҳқиқ дар забонҳои муқоисашаванда мусоидат менамояд.

Истилоҳоти ҳарбӣ низ як баҳши мустақили таърихиву фарҳангии ҳар як халқу миллат ба ҳисоб рафта, баёнги марҳилаҳои мухталифи ташаккул ва таҳаввули забон ба шумор меравад.

Истилоҳоти ҳарбӣ дар баробари истилоҳоти соҳаҳои дигар як ҷузъи таркиби луғавии забонро ташкил медиҳанд. Ба таври махсус бояд қайд намуд, ки истилоҳ ва истилоҳиносӣ дар забоншиносии тоҷик таърихи тулонӣ дошта, сарчашмаҳои худро аз аҳди қадим касб намудааст. Ба шарофати рушду

инкишофи бемайлони забони миллӣ омӯзиш ва таҳқиқи истилоҳоти ҳарбӣ дар забони тоҷикӣ як ангезаи нав пайдо намуд. Бинобар ин, омӯзиши истилоҳоти ҳарбӣ, шарҳу тавзеҳи забоншиносии ин соҳаи забон, таҳлили решашиносии мафҳуми баъзе аз истилоҳоти бостонии форсии тоҷикӣ дар соҳаи қувваҳои мусаллаҳ дар замони Истиклол аз ҳама бештар диққати забоншиносони тоҷикро ба худ ҷалб намуд.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯ. Масъалаи таҳқиқ ва омӯзиши илмии истилоҳот яке аз мавзӯҳои бунёдиест, ки аз нимаи асри XX оғоз гардида, дар мадди назари забоншиносону истилоҳшиносони тоҷику рус, англис ва соири миллатҳо қарор дорад. Аз ин рӯ, ба мавзӯи истилоҳ ва истилоҳшиносӣ шумораи зиёди таҳқиқоти олимону донишмандон ва забоншиносони ватаниву хориҷӣ баҳшида шудаанд: М. Шукуров [2004], С. Сулаймонов [1997], Д. Саймиддинов [1980, 1998, 2003], С. Назарзода [1991, 2003, 2013], М.Ҳ. Султон [1999, 2008], А. Мамадназаров [2013, 2015, 2020], М. Иматшоева, А. Мамадназаров, М. Муродов [2015], С. Ҷоматов [2006, 2015], Т.К. Ҷӯраев [2010], Ш. Каримов [2014], Д.С. Лотте [1961, 1968, 1982], А.А. Реформатский [1967, 1999], В.П. Даниленко [1971, 1977], Т.Л. Канделаки [1977], Б.Н. Головин [1987], В.М. Лейчик [1989, 2009], А.А. Суперанская [2012], О. Вюстер [1979, 2003], Ҷ. Сейгер [1981], Г. Рондо [1980], С.В. Гринев [1966, 2008], Я.И. Калонтаров [1970], Н. Шарофов [1960, 1978], А. Юсупов [2004], Ш. Ҳайтова [2013], Қ.Ш. Тӯраҳасанов [2022].

Дар забоншиносии тоҷик як зумра таҳқиқоте ба анҷом расидаанд, ки ба паҷуҳиши истилоҳоти соҳаҳои гуногун баҳшида шудаанд. Масъалаҳои амалӣ ва назарии истилоҳоти забони тоҷикӣ дар мақола ва рисолаҳои таълифнамудаи забоншиносони тоҷик: М. Қосимова¹, Д. Саймиддинов², С. Сулаймонов³, Н. Шарофов⁴, С. Назарзода⁵, М.Ҳ. Султон¹, А. Мамадназаров², С. Ҷоматов³ таҳлилу баррасӣ гардидаанд.

¹ Қосимова, М.Н. Мухтасар оид ба истилоҳоти забоншиносии пешини тоҷик / М.Н. Қосимова. – Душанбе: УДТ, 2003. – 113 с.; Қосимова, М.Н. Истилоҳоти қадимаи тоҷикӣ (маълумоти мухтасар) / М.Н. Қосимова. – Душанбе: Сино, 2007. – 409 с.

² Саймиддинов, Д. Лингвистическая интерпретация среднеперсидских текстов. Дисс. канд. филол. наук / Д. Саймиддинов. – Л., 1980. – 200 с.; Саймиддинов, Д. Лексика среднеперсидского языка. Дисс. докт. филол. наук / Д. Саймиддинов. – Душанбе, 1998. – 402 с.

³ Сулаймонов, С. Формирование терминологии таджикской философии (на материале «Донишнома» Ибн Сины) / С. Сулаймонов. – Душанбе, 1997. – 408 с.; Сулаймонов, С. Становление арабской и таджикской философской терминологии: На базе философского наследия Ибн Сины. Дисс. докт. филол. наук / 10.02.20 / С. Сулаймонов. – Душанбе, 1997. – 365 с.

⁴ Шарофов, Н. Дар бораи инкишофи терминологияи илмӣ-техникии тоҷик / Н. Шарофов // Тоҷикистони советӣ. – 1960. – 4 март.

⁵ Назарзода, С. Забон ва истилоҳот; Андешаҳо дар атрофи забони тоҷикӣ ва ташаккули истилоҳот / С. Назарзода. – Душанбе: Дониш. 2003. – 148 с.; Назарзода, С. Ташаккули истилоҳоти иҷтимоӣ-сиёсии забони тоҷикӣ дар садаи XX / С. Назарзода; Зери назари узви

Дар таҳқиқоти забоншинос М.Н. Қосимова⁴ таҳлилу баррасии истилоҳ ва шарҳу баёни кутоҳи истилоҳоти қадимаи тоҷикии асрҳои миёна таъкид шудааст.

Забоншиноси маъруфи тоҷик Д. Саймуддинов⁵ дар осори илмии хеш доир ба вижагиҳои истифодаи истилоҳоти соҳаҳои гуногун изҳори назар кардааст.

Муҳаққиқи дигари тоҷик М. Ҳ. Султон⁶ дар таҳқиқоти илмии хеш, ки ба ташаккул ва таҳаввули истилоҳоти илмии асрҳои IX-XI бахшида шудааст, доир ба ҷойгоҳи истилоҳот ва шарҳу баёни истилоҳоти бахшҳои гуногуни илм иброи андеша менамояд.

Ба ғайр аз ин, муаллиф дар рисолаҳои хеш раванди ташаккул ва таҳаввули истилоҳоти илмиро дар заминаи қадимтарин осори илмии форсии тоҷикӣ мавриди пажӯиши ҳамаҷониба қарор дода, таҳқиқи истилоҳоти нахустосорро барои таҳлили вижагиҳои забони илм ва истилоҳоти форсии тоҷикӣ, таъйини усулҳои истилоҳсозиву истилоҳгузинӣ, доираи имконоту тавонмандии забони форсии тоҷикиро дар баёни матолиби мухталифи илмӣ зарур ва саривақтӣ мешуморад.

Инчунин, роҷеъ ба низоми истилоҳот дар забоншиносии тоҷик олимону донишмандони соҳа С. Сулаймонов⁷, А. Байзоев¹, Ш. Ҳайтова², З. Абдуллоева³, Қ. Тӯраҳасанов⁴ ва дигарон таҳқиқоти пурсамареро анҷом додаанд.

вобастаи АИ ҶТ Д. Саймиддинов. – Душанбе: Дониш, 2004. – 303 с.; Назарзода, С. Истилоҳоти забони тоҷикӣ; таърих, гаройиш ва дурнамо / С. Назарзода. – Душанбе: Дақиқӣ, 2013. – 370 с.

¹ Султонов, М.Б. Ташаккул ва тақомули вожаҳои илмии форсӣ-тоҷикӣ / М.Б. Султонов. – Душанбе, 2008. – 328 с.; Султон, М.Ҳ. Истилоҳот ва истилоҳнигории тоҷикӣ / Мирзо Ҳасани Султон. – Душанбе: Эр-граф, 2019. – 196 с.

² Мамадназаров, А. Становление и развитие таджикской переводной лексикографии XX и начала XXI вв. Дисс. докт. филол. наук / 10.02.20 / А. Мамадназаров. – Душанбе, 2013. – 420 с.; Мамадназаров, А. Вожаҳои тафсирии англисӣ-русӣ-тоҷикии луғатнигорӣ / А. Мамадназаров. – Душанбе: Эр-граф, 2020. – 196 с.

³ Джаматов, С.С. Становление и развитие лингвистической терминологии таджикского и английского языков. Дисс. докт. филол. наук / 10.02.20 / С.С. Джаматов. – Душанбе, 2015. – 407 с.

⁴ Қосимова, М.Н. Муҳтасар оид ба истилоҳоти забоншиносии пешини тоҷик / М.Н. Қосимова. – Душанбе: УДТ, 2003. – 113 с.; Қосимова, М.Н. Истилоҳоти қадимаи тоҷикӣ (маълумоти муҳтасар) / М.Н. Қосимова. – Душанбе: Сино, 2007. – 409 с.

⁵ Саймиддинов, Д. Лингвистическая интерпретация среднеперсидских текстов. Дисс. канд. филол. наук / Д. Саймиддинов. – Л., 1980. – 200 с.; Саймиддинов, Д. Лексика среднеперсидского языка. Дисс. докт. филол. наук / Д. Саймиддинов. – Душанбе, 1998. – 402 с.

⁶ Султонов, М.Б. Ташаккул ва тақомули вожаҳои илмии форсӣ-тоҷикӣ / М.Б. Султонов. – Душанбе, 2008. – 328 с.; Султон, М.Ҳ. Истилоҳот ва истилоҳнигории тоҷикӣ / Мирзо Ҳасани Султон. – Душанбе: Эр-граф, 2019. – 196 с.

⁷ Сулаймонов, С. Формирование терминологии таджикской философии (на материале «Донишнома» Ибн Сины) / С. Сулаймонов. – Душанбе, 1997. – 408 с.; Сулаймонов, С. Становление арабской и таджикской философской терминологии: На базе философского

Дар баробари дигар масоили таҳқиқотӣ роҷеъ ба масоили алоҳидаи ин мавзӯ чанд кори илмӣ мавҷуд аст [Анварӣ, 1979; Саидов, 2013; Наджмиддинова, 1974]⁵.

Доир ба таҳқиқи низоми истилоҳот дар забони англисӣ таълифоти пурарзиши англисшиносони рус: К.Я. Явербух [2006], О.С. Ахманова [2005], забоншиносони англис: М.Т. Кабре [1992, 2003], Ҷ. Сейгер [1971, 1980], Г. Рондо [1980], Г. Фелбер [1984] ва дигаронро метавон ёдовар шуд.

Доир ба масоили истилоҳ ва шарҳу баёни он дар миёни забоншиносон фикру андешаҳои мухталиф ҷой дорад.

Ҷ. Сейгер дар таълифоти хеш дар баробари истилоҳоти соҳавӣ мавқеи забонҳои махсусро таъкид намуда, хотиррасон менамояд, ки забонҳои мақоми байналмилалидошта дар ташаккули дигар забонҳо нақши муҳим доранд, зеро онҳо барои ба миён омадани истилоҳоти соҳаҳои мухталиф мусоидат менамоянд. Роҷеъ ба масоили истилоҳ ва истилоҳшиносӣ мавқеи худро устувор нигоҳ дошта, дар баробари олимону донишмандони дигар чунин ибрози андеша менамояд: “Ба фикру андешаи баъзе муҳаққиқон, аз миёни ҳамаи воҳидҳои луғавии забони миллӣ танҳо истилоҳот хусусияти тафсиркунандагӣ доранд”⁶.

Аммо аксари муҳаққиқон ин андешаро рад намуда, чунин нуқтаи назарро собит менамоянд, ки на танҳо истилоҳоти илмӣ, балки ҳар як вожаву иборайи маъмулии забон низ метавонад тафсир дошта бошад. Илова бар ин, бояд таъкид намуд, ки дар баъзе соҳаҳои махсуси илму истеҳсолот бисёр мафҳумҳои вучуд доранд, ки бо роҳи воситаҳои мухталифи забонӣ бе тафсир ифода карда мешаванд.

О. Вюстер дар асараш “Introduction a la theoria general de la terminologia y a la lexicografia terminological. Primera edicion septiembre de

наследия Ибн Сины. Дисс. докт. филол. наук / 10.02.20 / С. Сулаймонов. – Душанбе, 1997. – 365 с.

¹ Байзоев, А.М. Забони «Донишнома» – и Абуалӣ ибни Сино (истилоҳот ва калимасозӣ). Дисс. номз. илм. филол. / 10.02.22 / А.М. Байзоев. – Душанбе, 1992. – 203 с.

² Хаитова, Ш.И. Лингвистические и функциональные особенности отраслевой терминологии таджикского языка XI-XII вв. Дисс. докт. филол. наук / 10.02.22 / Ш.И. Хаитова. – Душанбе, 2013. – 350 с.

³ Абдуллоева, З.Ф. Таърихи инкишофи истилоҳоти мусиқӣ дар забони тоҷикӣ. Дисс. номз. илм. филол. / З.Ф. Абдуллоева. – Душанбе, 2019. – 143 с.

⁴ Турахасанов, К.Ш. Формирования таджикской медицинской терминологии / К.Ш.Турахасанов – Душанбе, 2022. – 391с.

⁵ Саидов, Х., Военная терминология в таджикском и английском языках / Х. Саидов. – Душанбе, 2013. – 336 с.;

⁶ Sager, J.C. Terminology Teaching and Practice in the U. K. / J.C. Sager // Term Net News. – 1981. – № 2/3. – Рр. 9-10.

1998”¹ дар бораи истилоҳ ибрази андеша карда, таъкид менамояд, ки ҳангоми интихоби истилоҳоти соҳавӣ дар забонҳои миллӣ бояд аз ҳама бештар ба истилоҳоти латиниву юнонӣ афзалият дода шавад.

Муаллифи мазкур дар асари худ “Муқаддима ба назарияи умумии истилоҳшиносӣ ва лексикографияи истилоҳӣ” (“Introduction to the general theory of terminology and terminological lexicography”) равияи махсуси худро дар ин масъала ба миён овардааст.²

Олимону донишмандони рус низ доир ба истилоҳоти мухталифи соҳавӣ фикру андешаҳои ҷолиб пешниҳод намудаанд.

Олимони рус А.А. Реформатский³, Д.С. Лотте⁴, Л.В. Виноградов⁵, В.П. Даниленко⁶, Э.Т. Белан⁷ роҷеъ ба масоили мансубияти истилоҳ, табдили калимаи маъмулӣ ба истилоҳи соҳавӣ, низоми истилоҳот, мушкилоти тарҷумаи истилоҳот, бартарии истилоҳоти байналмилалӣ, меъёрҳои интихоби истилоҳот ва мавқеи онҳо дар ташаккули забони илм ибрази андеша намудаанд.

Таҳқиқоти пураъзиши М.Н. Қосимова “Мухтасар оид ба истилоҳоти забоншиносии пешини тоҷикӣ” [2007] ва забоншинос М.Ҳ. Султон “Истилоҳоти илмӣ “Китоб-ут-тафҳим”-и Абурайҳони Берунӣ” [1999] ба масъалаҳои муҳимми истилоҳоти қадима дар осори забоншиносии садаҳои X-XI, масоили истилоҳсозӣ ва истилоҳофаринии форсии тоҷикии асари Абурайҳони Берунӣ “Китоб-ут-тафҳим” бахшида шудаанд.

Қобили тазаккур аст, ки оид ба назарияи истилоҳоти ҳарбӣ ва шарҳу тавзеҳи лексикографияи истилоҳоти ҳарбӣ дар луғатҳои муосири тафсирии забони тоҷикӣ ва англисӣ асари мукаммали таҳқиқотие дар забоншиносии тоҷику англис вучуд надорад. Дар баробари ҳамаи ин, қайд намудан лозим аст, ки луғатномаву фарҳангномаҳои дар забонҳои муқоисашаванда ва дигар забонҳо ба қадри кофӣ мавҷуданд, ки дар онҳо истилоҳоти байналмилалӣ ҳарбӣ ҷамъоварӣ шуда, шарҳу баён ёфтаанд. Аз ҷумла, А. Мамадназаров, М. Иматшоев, М. Муродов дар “Луғати

¹ Wüster, E. Introduction a la teoria general de la terminologia y a la lexicografia terminological. Primera edicion septiembre de 1998 / E. Wüster. – Barcelona, 2003. – 227 p.

² Wüster, E. Introduction to the general theory of terminology and terminological lexicography. 2 parts / E. Wüster. – Wien: Springer, 1979. – Pp. 11-18.

³ Реформатский А.А. Что такое термин и терминология? // Вопросы терминологии, Москва, 1961. – С. 41-62.

⁴ Лотте Д. С. Основы построения научно-технической терминологии. Вопросы теории и методики. – М.; Изд-во АН СССР, 1961.

⁵ Виноградов, В.В. Современный русский язык. Грамматическое учение о слове / В.В. Виноградов. – М., ГОС Учебно пед. Наркомпроса РСФСР, 1938. – 155 с.; Виноградов, В.В. Русский язык: грамматическое учение о слове / В.В. Виноградов. – М., Изд-во УЧПЕДГИЗ., 1947. – 784 с.

⁶ Даниленко В. П. Терминология современного языка науки. // Терминоведение и терминография в индоевропейских языках. – Владивосток, 1987. – С. 58-64.

⁷ Белан, Э.Т. Особенности формирования новых терминосистем: на материале английской и русской терминологий международного туризма / Э.Т. Белан. – М., 2009. – 168 с.

мухтасари тафсирии англисӣ-тоҷикии истилоҳоти журналистика” [2015], А. Мамадназаров “Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ” (2015), А.С. Катсев [2013], Е.И. Курянов [1993], Д.Х. Чонстон “Англо-русский словарь по средствам массовой информации [2003], Ч. Орлебар “Encyclopedia of international media and Communications” the Practical media Dictionary” [2003], Р.В. Хадсон [1987], А.А. Князев [2002] истилоҳоти мухталифро шарҳ додаанд.

Дар баъзе мавридҳо барои тақвият додани маънои истилоҳии ин ё он мафҳуми ҳарбӣ аз луғатномаву фарҳангномаҳои зерин низ истифода намудем: “Фарҳанги форсӣ-русӣ ва русӣ-форсӣ”-и Г.Г. Алиев¹, “Вожаномак”-и Абдулхусайни Нӯшин², “Фарҳанги форсии Амид”³, “Луғати фурс”-и Абумансур Аҳмад бинни Алӣ Асадии Тӯсӣ⁴, “Ғиёс-ул-луғот”-и Муҳаммад Ғиёсуддин бинни Чалолуддини Ромпурӣ⁵, “Фарҳанги Рашидӣ”⁶, “Бурҳони қотей”-и Муҳаммад Хусайн бинни Халафи Табрзӣ⁷ ва ғайра.

Дар баробари як қатор таҳқиқоти баанҷомрасида то имрӯз дар забонҳои тоҷикӣ, англисӣ ва дигар забонҳо оид ба таҳлили муқоисавии шарҳу тавзеҳи лексикографии истилоҳоти ҳарбӣ дар луғатҳои муносири тафсирии забонҳои тоҷикиву англисӣ рисолаи илмие рӯйи кор наомадааст. Аз ин нуқтаи назар, мавриди таҳқиқ қарор додани мавзӯи мазкур саривақтӣ буда, аҳаммияти муҳимми назарию амалӣ дорад.

Робитаи таҳқиқ бо барномаҳо ва мавзӯҳои илмӣ. Мавзӯи таҳқиқот бо барномаҳои таълимӣ ва масоили омӯзиши истилоҳшиносӣ истилоҳсозии ҳарбӣ иртиботи бевосита дошта, ба нуқтаҳои асосии барномаҳо ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, аз ҷумла қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 августи соли 2019, № 438 “Дар бораи Барномаи давлатии тақмили таълим ва омӯзиши забонҳои тоҷикиву англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то соли 2030” мувофиқат мекунад.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚ

¹ Персидско-русский и русско-персидский военные словарь (составитель: Г.Г. Алиев). – М.: Военное изд. МО СССР, 1972.

² Абдулхусайни Нӯшин “Вожаномак”. – Кобул, 1365.

³ Фарҳанги форсии Амид (Таълифи Ҳасан Амид). – Техрон: Муассисаи интишороти Амири Кабир, 1362.

⁴ “Луғати фурс”-и Асадии Тӯсӣ (Бо кӯшиши Муҳаммад Дабири Сиёқӣ). – Техрон, 1336.

⁵ Ғиёс-ул-луғот (Таълифи М.Ғиёсуддин бинни Чалолуддини Ромпурӣ). – Когон: Бухорои Шариф; Ромпурӣ, Ғиёсиддин Муҳаммад. Ғиёс-ул-луғот. Иборат аз се ҷилд. Ҷ. I. Ғиёсиддин Муҳаммад; Таҳияи матн бо пешгуфтор, мулҳақот, тавзеҳот ва феҳристи Амон Нуоров; Мухаррир Ҳафиз Рауфов. – Душанбе: Адиб, 1987. – 480 с.

⁶ Фарҳанги Рашидӣ. Бо таҳқиқ ва тасеҳи Муҳаммад Аббосӣ. Иборат аз 2 ҷилд. – Техрон, 1337.

⁷ Бурҳони қотей (Таълифи Муҳаммад Хусайн бинни Халафи Табрзӣ мутахаллис ба Бурҳон). Иборат аз 4 ҷилд. – Техрон, 1330–1335.

Мақсади таҳқиқи диссертационӣ бо роҳи таҳлили муқоисавӣ ва таҳқиқи умумӣ мавриди омӯзиш қарор додани шарҳу тавзеҳи лексикографии истилоҳоти ҷарбӣ дар луғатномаҳои тафсирии забони тоҷикӣ ва англисӣ мебошад.

Вазифаҳои таҳқиқ. Барои амалӣ намудани масоили мазкур ҳалли вазифаҳои зерин ба назар гирифта шудаанд:

- дақиқу равшан намудани мақсад ва вазифаҳои истилоҳоти соҳаи қувваҳои мусаллаҳ дар низоми истилоҳот дар забонҳои гуногунсохтор;
- муайян намудани нақши истилоҳоти иқтибосии забонҳои арабӣ, юнонӣ, лотинӣ, олмонӣ, фаронсавӣ, итолиёӣ, ҳолландӣ, полякӣ дар ғановатмандсозии истилоҳоти миллии ҷарбӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар даврони Истиқлол;
- таҳқиқи истилоҳоти ҷарбии даврони бостон дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ;
- шарҳу тавзеҳи моҳият ва мафҳуми истилоҳоти ҷарбии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, нақши забон ва истилоҳоти ҷарбӣ дар низоми истилоҳосозии ҷарбӣ;
- муайян намудани унсурҳои истилоҳсоз истилоҳосозии соҳаи ҷарбӣ;
- таҳлили муқоисавӣ ва дақиқу равшан намудани нақши истилоҳоти мухталифи ҷарбӣ дар фарҳангномаҳои қадим дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ;
- шарҳу тавзеҳи баъзе аз истилоҳоти байналмилалӣ дар соҳаи амалиёти ҷарбӣ дар забонҳои гуногунсохтор;
- шарҳу тавзеҳи забоншиносии истилоҳоти байналмилалии соҳаи ҷарбӣ дар кишварҳои мухталифи дунё;
- шарҳу тавзеҳи лексикографии истилоҳоти ҷарбӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ;
- муайян намудани вижагиҳои умумӣ ва фарқкунандаи истилоҳоти ҷарбӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.

Объекти таҳқиқ истилоҳоти ҷарбии забонҳои муосири тоҷикӣ ва англисӣ буда, бо роҳу воситаҳои санчишу муқоиса дақиқу равшан намудани хусусиятҳои маъноӣ ва қорбурди истилоҳоти ҷарбӣ дар забонҳои тоҷикиву англисӣ мебошад.

Пердмети таҳқиқ, пеш аз ҳама, воҳидҳои истилоҳии соҳаи ҷарбӣ ба шумор меравад, ки меъёри интихоби сартосарии истилоҳоти мазкур дар асоси сарчашмаҳои дақиқ анҷом дода шудааст, ки аз қабилӣ луғатҳои тафсирии забони англисӣ ва тоҷикӣ, луғатномаву фарҳангномаҳои дузабонаи англисӣ-тоҷикӣ, русӣ-тоҷикӣ ва дигар луғатномаҳои тафсирии истилоҳоти ҷарбӣ мавриди истифода қарор дода шудаанд. Ҳангоми таҳқиқ зиёда аз 1600 адад воҳидҳои луғавии истилоҳии ҷарбӣ дар забони тоҷикӣ ва зиёда аз 1400

истилоҳи ҳарбӣ дар забони англисӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтааст.

Асосҳои назарии таҳқиқро асарҳои бунёдию назариявии забоншиносӣ ташкил медиҳад, ки ба ин осори забоншиносони рус: В.В. Виноградов, В.С. Расторгуева, А.А. Реформатский, С.Д. Лотте, В.П. Даниленко, тоҷик: Д. Саймиддинов, С. Назарзода, С. Сулаймонов, А. П. Ҷамшедов, Ш. Рустамов, Р. Ғаффоров, А. Мирзоев, Х. Шанбезода Мамадназаров, С. Ҷоматов, Ҳ. Саидзода ва дигар муҳаққиқоне, ки ба масъалаҳои муқоисавӣ-типологии омӯзиши ин забонҳо дахл намудаанд, ба ин гурӯҳ дохил мешаванд.

Асосҳои методологии таҳқиқ. Ҳангоми таҳия, тасниф, коркард ва таҳқиқи маводи диссертатсия методи асосии зерини забоншиносӣ мавриди истифода қарор дода шудаанд: усули муқоисавӣ – дақиқу равшан намудани хусусиятҳои умумӣ ва фарқунанда; усули таснифоти сохторӣ-маъноии истилоҳоти ҳарбӣ; индуктивӣ-дедуктивӣ – бандубасти маводи назарӣ ва амалӣ, Ҳамчунин, равиши таҳқиқ ва осори илмии забоншиносони ватаниву хориҷӣ, аз ҷумла М. Н. Қосимова, Д. Саймиддинов, Ш. Рустамов, С. Ҳалимов, С. Назарзода, С. Сулаймонов, А. Мирзоев, Р. Ғаффоров, Б. Ниёзмамадов, М. Исматуллоев, М. Ҳ. Султон, А. Мамадназаров, А. Байзоев, Ҳ. Саидзода, С. Ҷоматов, А. Юсупов, Ш. Ҳайтова, Л. П. Крисин, О. Д. Мешков, В. С. Расторгуева, А. И. Смирнитский, И. П. Иванова, З. А. Харитончик, Н. В. Фомина, Қ. Тоҳирова, Қ. Ш. Тӯраҳасанов ва дигарон истифода шудааст.

Сарчашмаҳои таҳқиқ. Ба унвони сарчашмаҳои таҳқиқ фарҳангҳои тафсирии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ, фарҳангу луғатномаҳои дузабонаи англисӣ-тоҷикӣ, русӣ-тоҷикӣ, луғатҳои тафсирии истилоҳоти ҳарбӣ истифода гардидаанд. Ҳамзамон, дар ҳолатҳои зарурӣ барои исбот ва тақвияти фикру андешаҳо аз осори таълифнамудаи забоншиносони тоҷику англис низ истифода намудем.

Навгонии илмии таҳқиқ. Дар кори диссертатсионии мазкур шарҳу тавзеҳи забоншиносӣ ва решашиносии истилоҳоти ҳарбӣ бори нахуст дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар асоси маводи фарҳангномаҳои муосири тафсирии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ таҳлилу баррасӣ шуда, ҳамчунин тавсифи сохторӣ - маъноӣ ва маъноии истилоҳии истилоҳоти соҳаи ҳарбӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода шудааст.

Навгонии илмии таҳқиқ боз дар он зоҳир мегардад, ки роҳу воситаҳои мухталифи истилоҳсозии ҳарбӣ муайян гардида, истилоҳоти ҳарбии аслии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дақиқу равшан карда шудаанд.

Нуктаҳои асосии ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

- таҳлили мавзуи диссертатсияи мазкур нишон дод, ки асос ва ташаккули истилоҳоти ҳарбӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ҳанӯз дар замони

марҳилаи рушду инкишофи забони форсии тоҷикии қадим гузошта шуда буд;

- дақиқу равшан гардид, ки низоми истилоҳсозии истилоҳоти ҷарбӣ бо пешванду пасвандҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ хеле ғаъол мебошад;
- бо пешванду пасвандҳо сохтани истилоҳоти ҷарбӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ хеле маъмул буда, дар ҳар ду забон мутадовил мебошанд;
- муайян карда шуд, ки дар байни ибора-истилоҳоти ҷарбии забонҳои тоҷикиву англисӣ ҷузъҳои мухталифи забонӣ иштирок намудаанд;
- таҳлили бахши решашиносии истилоҳоти ҷарбӣ нишон дод, ки шумораи истилоҳоти аслии забони тоҷикӣ ва англисӣ дар баробари забонҳои дигари байналмилалӣ ҷойгоҳи махсус дошта, қисми бештари истилоҳоти ҷарбии забони англисӣ аз калимаҳои иқтибосии латиниву юнонӣ ва қисми зиёди истилоҳоти ҷарбии тоҷикӣ аз ҳисоби истилоҳоти иқтибосии арабӣ ташаккул ёфтаанд.

Аҳаммияти назарӣ ва амалии таҳқиқ дар он аст, ки хулосаву натиҷаҳои бадастомада ҳамчун сарчашма барои омӯзиши минбаъдаи истилоҳоти ҷарбӣ метавонад, мавриди истифодаи васеъ қарор дода шавад.

Маводи ҷамъовардашудаи таҳқиқ метавонад ҳамчун восита ва ё дастури таълимӣ барои мутахассисони соҳаи истилоҳот, забоншиносони муқоисавӣ ва Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон хидмат намояд. Луғат ва истилоҳоти ҷамъовардашуда дар бахши назария ва амалияи тарҷумаи матнҳои таҳассусӣ, ҳангоми таҳия намудани луғатномаҳои тафсирий ва соҳавӣ метавонад истифода шавад. Натиҷаҳои амалии таҳқиқро барои омода намудани воситаҳои таълимӣ ва таҳияи луғатномаҳои ҷарбӣ истифода намудан мумкин аст.

Мутобиқати мавзӯи диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мавзӯ ва муҳтавои диссертатсия ба ихтисоси илмии 10.02.20 –Забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ, қиёсӣ ва муқоисавӣ мувофиқат менамояд.

Саҳми шахсии довталаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқ. Саҳми шахсии довталаби дараҷаи илмӣ дар он зоҳир мегардад, ки аввалин маротиба таҳлили муқоисавии истилоҳоти ҷарбиرو дар заминаи фарҳангҳои тафсирии забони тоҷикӣ ва англисӣ мавриди пажӯҳиш қарор дода, дар зимн шарҳу тавзеҳи этимологии истилоҳоти ҷарбиرو дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба риштаи таҳлил кашидааст. Саҳми диссертант боз дар он аст, ки дар муддати 7 сол ба ҷамъоварии маводи илмӣ, таснифи мавод ва навиштани рисолаи илмӣ машғул шуда, дар робита ба ин масъала мақолаҳои илмӣ таълиф намуда, дар конференсҳо бо маърузаҳои илмӣ баромад кардааст.

Тасвиби амалии натиҷаҳои таҳқиқ. Аз рӯйи мавзӯи таҳқиқ дар конференсҳои анъанавии солонии кафедра (2018-2024), конференсияҳои

байналмилалии “Масъалаҳои мубрами забоншиносӣ, тарҷума ва методикаи таълими забонҳои хориҷӣ дар макотиби таҳсилоти олий” (Душанбе, 2023) ва “Масъалаҳои назариявӣ ва амалии забоншиносии типологӣ-муқоисавӣ, забоншиносии тоҷик ва усулҳои нави омӯзиши забонҳои хориҷӣ” (Душанбе, 2023), маърузаву мақолаҳо ва гузоришҳои илмӣ пешниҳод намудааст, ки феҳристи он дар охири автореферати рисола оварда шудааст.

Диссертатсия дар ҷаласаи васеи кафедраи умумидонишгоҳии забони англисӣ ва таърихи забон ва типологияи факултети филологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (қарори №10 аз 20.04.2024) муҳокима гардида, барои Ҷимоя тавсия карда шудааст.

Наشري таълифоти илмӣ дар мавзӯи диссертатсия. Нуктаҳои асосии таҳқиқоти диссертатсионӣ дар 10 мақолаи илмӣ, аз ҷумла 7 мақола дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷоп шудаанд.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, се боб, хулоса, тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқ, рӯйхати адабиёт ва наشري таълифоти илмӣ дар мавзӯи диссертатсия таркиб ёфта, аз 178 саҳифаи ҷопи компютерӣ иборат аст.

ҚИСМИ АСОСИИ ТАҲҚИҚ

Дар муқаддимаи диссертатсия доир ба муҳиммияти мавзӯи таҳқиқ, зарурати интиҳоби мавзӯ, усули таҳқиқот, асосҳои методологияи таҳқиқ, навгониҳои назариявии таҳқиқот, мақсад ва вазифаҳои таҳқиқот, дараҷаи омӯзиши мавзӯ, аҳаммияти илмӣ ва амалии таҳқиқот, навгонии илмӣ, таҳлили адабиёти марбут ба мавзӯ ва нуктаҳои асосии ба Ҷимоя пешниҳодшаванда маълумот дода шудааст.

Боби якуми диссертатсия “Асосҳои назариявии таҳлил ва омӯзиши муқоисавии истилоҳоти соҳаи ҳарбӣ дар забонҳои гуногунсохтор” ном дошта, аз ҳафт зербоб иборат аст.

Зербоби якум, ки “Таҳқиқи асосҳои назариявии истилоҳоти ҳарбӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ” ном дорад, дар бораи мафҳуми “истилоҳ” ва “истилоҳшиносӣ” маълумот медиҳад.

Истилоҳоти ҳарбӣ ва истилоҳсозӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар замони Истиқлол тавачҷуҳи зиёди забоншиносон ва истилоҳшиносони кишварҳои мухталифи дунёро ба худ ҷалб намудааст.

Бинобар ин, дар ин давра корҳо доир ба тартиб ва батанзимдарории фарҳанги истилоҳоти мухталиф оғоз шуд, ки ин ба як зумра олимони соҳаҳои гуногун, аз қабиле А. Мамадназаров (2015), М. Иматшоев, А. Мамадназаров, М. Муродов (2015), У. Маркус (2000), Н. Ю. Пулотов (2006), Ш. Хайруллоев

(2003), М.Ф. Слинкин (1998) Т.Қ. Қодирӣ, Қ. Тӯраҳасанов (2008), Б.Н. Шамсиддинов (2011), Е. Черепов (1999), Ш.Ф. Раҷабалиев (1998), И. Соатов (1998), Х.Х. Мирзоев (1966), А.А. Азизов (2008), А.Р. Абдурахимов, Ҳ. Сангинов (2005), Х.К. Рафиев (2010), П.Т. Зоиров, Ҳ,Ҷ. Усманова (2000), А.М. Баҳромов, А.И. Юсуфов, М.Ё. Холбеков, М.Я. Исмоилова (2009), А.И. Юсуфов (2002), У.Ю. Сирочиддинова, О.И. Бобохоҷаева (2008) ва Ҳ.Р. Сангова (2017) тааллуқ дошт.

Ҳар яке аз ин луғатномаҳо дар асоси фарҳанги забони миллии ҳаёти гуногуни ҷомеа ва фарҳанги бостонии мо таълиф шудааст.

Зербоби дуоми боби мазкур “Шарҳи мафҳуми истилоҳ, истилоҳшиносӣ дар сарчашмаҳои забоншиносӣ” буда, ба муайян намудани мафҳуми дақиқи истилоҳоти илмӣ, мафҳуми илмии “забони илм”, ҳамчунин ба масоили назариявии истилоҳшиносии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бахшида шудааст.

Дар раванди таҳқиқу омӯзиш маълум карда шуд, ки назарияҳои аввалин дар бораи нақши истилоҳот ва истилоҳшиносӣ дар замони шуравӣ ва дар забоншиносии тоҷик охири асри XIX ва аввали асри XX ба миён омаданд.

Доир ба ин масъала дар забоншиносии тоҷик ва рус аз ҷониби олимони табиқоти илмии зиёде анҷом дода шудааст: М. Шукуров, М.Н. Қосимова, С. Сулаймонов, С. Назарзода, М. Ҳ. Султон, Д. С. Лотте, Т. Л. Канделаки, А. Д. Хаютин, А. А. Реформатский, В. М. Лейчик, Г. О. Винокур, Н. К. Кузкин, Б. Н. Головин, В. В. Виноградов, В. П. Даниленко, Р. А. Будагов, А. М. Тернигорев, Н. А. Баскаков, Ф. П. Сороколетов, А. В. Суперанская ва ғ.

Дар рисолаи илмӣ фикру андешаҳои олимону донишмандони ватаниву хориҷӣ роҷеъ ба мафҳуми истилоҳоти илмӣ ва истилоҳшиносӣ оварда шуда, дар баробари ин, муаллифи диссертатсия дар асоси сарчашмаҳои илмӣ фикру андешаҳои хешро доир ба мақсаду вазифаҳои истилоҳ илман асоснок намудааст.

Аз тарафи муаллифи диссертатсия исбот гардидааст, ки то ҳанӯз дар омӯзиши истилоҳ ва истилоҳшиносӣ мафҳуми дақиқи он вучуд надорад.

Бо дарназардошти фикру андешаҳои бисёре аз забоншиносони касбии тоҷик, рус, ғарб ва шарқ дар соҳаи истилоҳ ва истилоҳшиносӣ чунин як андеша вучуд дорад, ки онҳо истилоҳро ҳамчун калимаҳои маъмулӣ ба қалам медиҳанд, ки дар доираи илми маҳсус ба вазифаи хоси худ истифода мешавад.

Дар зербоби сеюм масоили “Омӯзиши назарияи истилоҳ ва истилоҳшиносӣ дар забоншиносии тоҷик” таҳлилу баррасӣ гардидааст.

Ҳангоми таҳқиқоти назариявӣ мо асосан ба корҳои илмии олимоне чун М. Шакурӣ, М. Н. Қосимова, Д. Саймиддинов, С. Сулаймонов, Ш. Рустамов, С. Назарзода, М. Ҳ. Султон, А. Мамадназаров, Ж. Лазар, В. В. Виноградов, Л. С. Пейсиков, В. П. Даниленко, В. М. Лейчик, Т. Л. Канделаки, П. Хорн, А. Д.

Хаютин, Д. С. Лотте, В. С. Расторгуева, А. А. Реформатский ва дигарон така намудем.

Зербоби чорум “Омӯзиши назарияи истилоҳ ва истилоҳшиносӣ дар забоншиносии рус” ном дошта, ба масъалаҳои муайян намудани истилоҳи илмӣ, масоили муҳимми истилоҳшиносии муосир, таҳлили ташаккул ва тақомули истилоҳоти ҳарбӣ дар забоншиносии рус бахшида шудааст.

Дар рафти таҳқиқ дақиқу равшан карда шуд, ки аввалин фикру андешаҳои назариявӣ доир ба истилоҳ дар забоншиносии рус дар охири асри XIX ва аввали асри XX ба миён омадааст.

Таҳқиқоти назариявии истилоҳшиносӣ дар замони шуравӣ бо номи олимони забоншинос: В. В. Виноградов, А. А. Реформатский, Г. О. Винокур, Т. Л. Канделаки, М. В. Лейчик, Б. Н. Головин, В. П. Даниленко, А. В. Суперанский, А. Д. Хаютин, Н. А. Баскакова, А. М. Тернигорев ва ғ. алоқамандӣ дорад.

Зербоби панҷуми боби якуми диссертатсия “Омӯзиши назарияи истилоҳ ва истилоҳшиносӣ дар забоншиносии муосири тоҷик” ном дошта, ба масоили муҳимми истилоҳшиносии муосир ва ҳамчунин ба омӯзиши истилоҳоти ҳарбӣ дар забонҳои гуногунсохтор бахшида шудааст.

Бояд махсус қайд намуд, ки дар забоншиносии ватаниву ғарбиву аврупоӣ якҷанд қорҳои илмие мавҷуданд, ки дар онҳо мафҳум ва моҳияти истилоҳ ва истилоҳшиносӣ дар давраи забони форсии тоҷикии қадим таҳлилу баррасӣ гардидааст.

Зикр намудан ба маврид аст, ки таърихшиносони забоншиносии шарқ доир ба истилоҳоти ҳарбӣ қорҳои анҷом додаанд, ки дар он бисёр масъалаҳои муҳимми ташаккул ва тақомули истилоҳоти ҳарбӣ аз аҳди қадим то замони истиқлол таҳлилу баррасӣ гардидааст.

Дар зербоби шашуми боби аввали диссертатсия “Аз таърихи омӯзиши истилоҳоти ҳарбӣ дар забони тоҷикӣ” қайд намудаем, ки тибқи сарчашмаҳои муътамади илмӣ забони илмии адабии тоҷикӣ дар асрҳои IX-X ташаккул ёфта, марҳилаи мазкур дар таърихи халқҳои Эрон ва Осиёи Марказӣ давраи эҷешавии забони адабӣ ном бурда мешавад, ки олимони маъруф ба мисли С. Айнӣ, Б. Ғафуров, Е. Э. Бертелс, А. Н. Болдирев ва С. Нафисӣ дар осори худ ёдовар шудаанд.

Зербоби ҳафтуми боби якуми диссертатсия “Аз таърихи омӯзиши истилоҳоти ҳарбӣ дар забони англисӣ” ном дошта, дар он маъалаи низоми истилоҳоти ҳарбии забони англисӣ ва нахустин луғатномаҳои ҳарбӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтаанд.

Боби дуюм “Шарҳу тафсири маъноии истилоҳоти ҳарбӣ дар луғатномаҳои тафсирии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ” ном дошта, аз 9 зербоб иборат аст. Дар чараёни таҳқиқ маълум гардид, ки ҳамзамон ҳам дар

забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ истилоҳоти ҷарбӣ аз ҷиҳати шакли грамматикӣ навъҳои мухталиф дорад.

Дар зербоби якуми боби дуюм усулҳои асосии воҷасозӣ ва иборасозӣ, ташаккули истилоҳоти ҷарбӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ таҳлилу баррасӣ гардидааст.

Зербоби дуюми боби дуюм ба таҳқиқи истилоҳоти сода дар забони тоҷикӣ бахшида шудааст.

Зербоби сеюми боби дуюм ба истилоҳоти сода дар забони англисӣ бахшида шудааст.

Дар зербоби чорум шарҳи истилоҳоти сохта дар забони тоҷикӣ таҳқиқу баррасӣ шудааст. Таҳлил нишон дод, ки дар забони тоҷикӣ пешвандҳо ва пасвандҳо дар истилоҳсозӣ васеъ истифода мешаванд: Пасвандҳо дар истилоҳсозии ҷарбии забони тоҷикӣ ба тарзи фаровон истифода мешаванд. Аз миёни онҳо серистеъмолтарин пасвандҳои -а, -ӣ, -вар, -он, -бон, -чун, -зор, -ик; даста – dasta, ҷангӣ – jangi, номвар – nomvar, корзор – karzar, алмосгун – almosgun, ниғаҳбон – nigahban мебошанд.

Дар зербоби панҷум шарҳи истилоҳоти сохта дар забони англисӣ баррасӣ шудааст. Таҳлилҳо нишон дод, ки дар забони англисӣ истилоҳсозии пасвандҳо дар муқоиса бо префиксҳо нисбатан ғаёл мебошад. Маълум гардид, ки дар забони тоҷикӣ танҳо ду пешванд -бе ва ҳам - дар истилоҳофаринӣ сермаҳсултаранд: бетир – betir, беяроқ – beyaraq, бесипоҳ – besipah, ҳамтир – hamtir, ҳамсипоҳ – hamsipoh, ҳамяроқ – hamyarog.

Дар зербоби шашум истилоҳоти мураккаб дар забони тоҷикӣ таҳлилу баррасӣ гардидааст. Истилоҳоти мураккаб аз рӯи сохтори худ калимаҳои мураккаб мебошанд. Истилоҳоти мураккаб бо усули мураккабшавӣ сохта шуда, аз ду ва ё зиёда асосҳо таркиб меёбанд: набардсавор – nabardsavar, найзагузар – nayzaguzar, ханҷаргузар – khanjarguzar, озодмард – ozodmard, зарринкафш – zarrinkafsh, шермард – shermard, размовар – razmovar, шамшерзан – shamsherzan, камандафкан – kamandafkan, пулодпайкон – pulodpaukan, тирандоз – tirandoz.

Дар зербоби ҳафтум истилоҳоти мураккаб дар забони англисӣ таҳлилу баррасӣ гардидааст. Дар забони англисӣ ҳамаи истилоҳоти мураккаб калимаҳои мураккаб номида мешаванд, ки аз бахшҳои асосиву тобеъкунанда иборат мебошанд.

Зербоби ҳаштум ба ибора-истилоҳоти ҷарбӣ дар забони тоҷикӣ бахшида шудааст. Қисми зиёди ибора-истилоҳҳои ҷарбии забони тоҷикӣ ба воситаи алоқии изофӣ сохта шудааст: лашкари номҷӯй – lashkar-e nomjuy, бабри баён, камони каёнӣ, камони чочӣ, найзаи обдода, найзаи обдодасинон, найзаи гарон, лашкари паҳлавон – lashkar-e pahlavan, лашкари ҷангҷӯй – lashkar-e jangjuy, лашкаре кинаҳоҳ – lashkar-e kinakhoh, савори ҷангӣ – savor-e jangi, сипоҳи

бузург – sipah-e bozorg, тири хаданг – tir-e khadang, пайкони алмос – paykan-e almas, найзаи дароз – payza-e daraz, найзаи корзор – payza-e karzar [ФТЗТ; ФМШ].

Зербоби нуҳум ба ибора-истилоҳоти ҳарбӣ дар забонӣ англисӣ бахшида шудааст. Ибора-истилоҳоти ҳарбӣ дар забони англисӣ дар ибораҳои исмӣ, феълий, пешвандӣ, таркибҳои феълий сохта мешаванд. Қисми бештари чунин истилоҳот дар забони англисӣ низ аз ибораҳои аслии изофӣ иборатанд:

– ибора-истилоҳотӣ исмӣ: final defeat of the enemy – шикасти қатъии душман, military arsenal – тирӯ туфанги ҷангӣ, tombstone of the unknown soldier – қабри аскарӣ номаълум, no one and nothing is forgotten – ҳеч кас ва ҳеч чиз фаромӯш намешавад.

– ибора-истилоҳоти сифатӣ: immortal regiment – полки абадмонда, the battle field – майдони ҳарбу зарб, hand – to hand combat – муҳорибаи тан ба тан, day of remembrance of fallen soldiers – рӯзи хотираи шаҳидон, missing – soldiers – аскарони гумном, victory day – рӯзи ғалаба, awardee of the Glary order – дорандаи ордени “Шараф”, victim of war – қурбонии ҷанг, the were the first – онҳо аввалин буданд, undeclared war – ҷанги эълоншуда, his feat – қорнамоии вай, commander – in chief's order – фармони сарфармондеҳ, captured – аскарони асиршуда

Боби сеюм “Шарҳу тавзеҳи этимологии истилоҳоти ҳарбӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ” унвон дошта, аз ду зербоб иборат аст.

3.1. Зербоби якум ба таҳқиқи этимологии истилоҳоти ҳарбӣ дар забони тоҷикӣ бахшида шуда, аз ҳашт зерфасл иборат аст.

3.1.1. Истилоҳоти аслии ҳарбӣ дар забони тоҷикӣ. Таҳлил нишон дод, ки истилоҳоти ҳарбӣ, ки бевосиа аз калимаҳои аслии забони тоҷикӣ сарчашма мегиранд, заминаи форсӣ ва ё ҳиндуаврупоӣ доранд. Масалан: найза – payza, савор – savor, ҷанг – jang, гурз – gurz, пиёда – piyoda, набард – nabard, пешрав – peshrav, ҷаҳондор – jahandar, солор – solar, паҳлавон – pahlavon, корзор – korzor [ФТЗТ, с.101-502]

3.1.2. Истилоҳоти ҳарбии арабӣ дар забони тоҷикӣ. Бештари истилоҳоти маводи таҳқиқшуда аз калимаҳои иқтибосии арабӣ ташкил ёфтаанд: асир – asir, (бандӣ), дарқа – darqa (зирех), майдон – maydan (дашти ҷанг), маймана – maymana, (тарфи рост), майсара – maysara (чап), миғфар – mighfar (кулоҳ), саф – saf (рада), соқа – saka (найза), ханҷар – khanjar (шамшер), аду – adu (душман), ҳарб – harb (ҷанг), ҳарба – harba (найза) [ФТЗТ; ФЗТ].

3.1.3. Истилоҳоти ҳарбии русӣ дар забони тоҷикӣ. Саҳми хеле бузурги истилоҳоти ҳарбии русӣ-интернационалиро низ ба таври хосса қайд намудан зарур аст: взвод (ҷузъи кӯшун), отделение (шуъба), рота (қисми кӯшун), командир (сардор), пулемёт (худкор), корпус (бино), рядовой (аскари қаторӣ), прапорщик (прапорщик).

3.1.4. Истилоҳоти ҳарбии лотинӣ дар забони тоҷикӣ: майор [ФИХ, с. 296] генерал [ФИХ, с. 120], генералиссимус [ФИХ, с. 120], радиус [ФИХ, с. 425] патрон [ФИХ, с. 376], капсула [ФИХ, с. 219], контр [ФИХ, с. 1972].

3.1.5. Истилоҳоти ҳарбии юнонӣ дар забони тоҷикӣ: полигон [ФИХ, с. 397], танкодром [ФИХ, с. 425], ракетадром [ФИХ, с. 427],

3.1.6. Истилоҳоти ҳарбии фаронсавӣ дар забони тоҷикӣ: десант, дивизия, армия, баталон, артиллерия, капитан, лейтенант, сержант, патрул, карабин, карабинер, комендант, комиссариат, контратака, панама.

3.1.7. Истилоҳоти ҳарбии олмонӣ дар забони тоҷикӣ: рюкзак [ФИХ, с. 450], генералитет [ФИХ, с. 120], ракета [ФИХ, с. 425], ракетный [ФИХ, с. 426], патронаж [ФИХ, с. 377].

3.1.8. Истилоҳоти ҳарбии англисӣ дар забони тоҷикӣ: танк [ФИХ, с. 498], танкер [ФИХ, с. 499], танкетка [ФИХ, с. 499], снайпер [ФИХ, с. 473].

Дар зербоҳҳои мазкур тоҷикӣ будани ҷузъҳои маънодори истилоҳот аз нигоҳи этимологӣ бо таҳаввулотии таърихии онҳо аз забонҳои қадимаи тоҷикӣ то ба забони имрӯзаи тоҷикӣ нишон дода шуда, муайян карда шуд, ки истилоҳоти иқтибосии ҳарбии забони тоҷикӣ аз забонҳои арабӣ, русӣ-интернатионалӣ, лотинӣ, юнонӣ, англисӣ, фаронсавӣ, олмонӣ ва ғ. сарчашма мегиранд.

3.2. Фасли дуюм ба таҳқиқи этимологии истилоҳоти ҳарбӣ дар забони англисӣ бахшида шуда, аз панҷ зерфасл иборат аст.

3.2.1. Истилоҳоти ҳарбии асли дар забони англисӣ. Бахши асосии истилоҳоти ҳарбии забони англисиро калимаҳои ташкил медиҳанд, ки аз нигоҳи баромад ба забони англисӣ тааллуқ доранд: снайпер (sniper) [ФИХ, с. 473], снайперист (the sniper) [ФИХ, с. 474], снайпера (the sniper) [ФИХ, с. 473], снайперскоп (sniper scope) [ФИХ, с. 474], комендор (gunner) [ФИХ, с. 244], командос (the commandos) [ФИХ, с. 249], рейд (the raid) [ФИХ, с. 435], рейдер [ФИХ, с. 435].

3.2.2. Истилоҳоти ҳарбии лотинӣ дар забони англисӣ. Қайд намудан лозим аст, ки баъзе аз калимаҳои лотинӣ ва истилоҳоти ҳарбӣ ба забони англисӣ тавассути забони юнонӣ ворид гардидаанд: патрон – патрон [ФИХ, с. 376], майор (major) [ФИХ, с. 296], капсула (capsule) [ФИХ, с. 219], конскрипсия (conscriptio) [ФИХ, с. 253], диссиплина (dissipation) [ФИХ, с. 362], оператсия (operation) [ФИХ, с. 357], позитсия (positivity) [ФИХ, с. 306], мундир (the uniform) [ФИХ, с. 333].

3.2.3. Истилоҳоти ҳарбии юнонӣ дар забони англисӣ. Истилоҳоти ҳарбии юнонӣ таърихи бостонӣ дошта, ба низоми истилоҳоти англисӣ дар марҳилаҳои мухталифи ташаккули забони англисӣ ворид гардидааст: полигон (polygon) [ФИХ, с. 397], танкодром (tankodrome) [ФИХ, с. 425], ракетодром

(rocket launch site) [ФИХ, с. 425], тактика (tactics) [ФИХ, с. 496], аэродром – (airfield) [ФИХ, с. 67], зона (the zone) [ФИХ, с. 68].

3.2.4. Истилоҳоти ҳарбии фаронсавӣ дар забони англисӣ. Истилоҳоти ҳарбии фаронсавӣ, ки дар маводи таҳқиқ вомехӯранд, яъне ба воситаи забони англисӣ ворид шудаанд: патронаж (patronage) [ФИХ, с. 377], сержант (sergeant) [ФИХ, с. 219], контр (counter) [ФИХ, с. 255], адмирал (the admiral) [ФИХ, с. 255], панама (panama hat) [ФИХ, с. 366], авиатсия (aviation) [ФИХ, с. 366], марш (march) [ФИХ, с. 303], пост (post) [ФИХ, с. 404], лагер (lager) [ФИХ, с. 80], фланг (the flank) [ФИХ, с. 544], эшелон (echelon) [ФИХ, с. 610], манёвр (maneuver) [ФИХ, с. 299], атака (attack) [ФИХ, с. 61], партизан (the partisan) [ФИХ, с.373].

3.2.5. Истилоҳоти ҳарбии олмонӣ дар забони англисӣ. Дар баробари дигар истилоҳоти ҳарбӣ истилоҳоти ҳарбии олмонӣ низ дар забони англисӣ ба мушоҳида мерасанд: рюкзак (backpack) [ФИХ, с. 450], генералитет (generals) [ФИХ, с. 120], ракета (rocket) [ФИХ, с. 425], ракетный (rocket) [ФИХ, с. 425], патронтаж (patronage) [ФИХ, с. 377], солдат (soldier) [ФИХ, с. 473], комендатура (commandant's office) [ФИХ, с. 244], платс (plats) [ФИХ, с. 392], офитсер (officer) [ФИХ, с. 362], фронт (the front) [ФИХ, с. 554], штаб (headquarters) [ФИХ, с. 579], штурм (the assault) [ФИХ, с. 68].

Ҳамчунин, муқаррар карда шуд, ки дар қатори забонҳое, ки дар боло номбар кардем, истилоҳоти ҳарбӣ дар забонҳои полякӣ (вербова), ҳоландӣ (конвой), италянӣ (контрабанда), испанӣ (контрабандист) низ дар забони англисӣ ба назар мерасанд.

Дар натиҷаи таҳқиқот муайян карда шуд, ки истилоҳоти иқтибосии ҳарбии забони англисӣ аз забонҳои лотинӣ, юнонӣ, фаронсавӣ, олмонӣ ва ғ. сарчашма гирифтаанд.

ХУЛОСА

Истилоҳоти ҳарбӣ дар забони тоҷикӣ ҳанӯз дар асри VIII-IX бо таълифи осори нахустини илмиву адабӣ ва ҳарбӣ ба ин забон сарчашма мегирад.

Ҳарчанд истифодаву қорбасти вожагону истилоҳот дар нахустосори илмии мо ҳанӯз иқтидори комил надошт, аз таҳқиқ ва омӯзиши маводи ҷамъовардашуда бармеояд, ки забони тоҷикӣ дар асрҳои IX – XI дар баёни матолибу масоили аввалин илмҳо ҳандаса, риёзӣ, нучум, ситорашиносӣ, табиӣёт, тибб ва ҳарбӣ ба натиҷаҳои назаррас ноил шудааст.

Аз ҳамин аввалин таълифот ташаккули истилоҳоти ҳарбии тоҷикӣ оғоз гардида, доираи таъсир ва рушду такомули минбаъдаи он то ба имрӯз идома дорад. Дар забони англисӣ бошад, ин раванд аз асри XV бо сохтани аввалин

дастгоҳҳои ҷангӣ, бо ба вучуд омадани аввалин таркиби нуруҳои мусаллаҳ, додани унвонҳо ва дараҷаҳои ҳарбӣ, амалиёти низомиву василаҳои ҷангӣ оғоз гардид.

Бинобар ин, хулосаву натиҷагирии мо аз таълифи рисола ва таҳқиқ дар ин замина ба шарҳҳои зер хоҳад буд:

1. Муайян гардид, ки бо вучуди таълифоти алоҳидаи марбут ба луғатнигории истилоҳоти ҳарбӣ дар шароити муосир таҳқиқи муқоисавии истилоҳоти ҳарбӣ дар забони тоҷикӣ ва англисӣ аз масъалаҳои муҳимтарини забон ва истилоҳоти ҳарбӣ маҳсуб доништа мешавад [3-М; 10-М].

2. Таҳлилу баррасии истилоҳоти илмии соҳавӣ дар замони Истиқлол ба таври фарроҳ ташаккул ёфт. Ҷараёни таҳлилу баррасии истилоҳоти ҳарбии тоҷикӣ дар муқоиса бо забони англисӣ дар аввали асри нав суръати тоза пайдо намуда, чандин таҳқиқоти илмӣ оид ба истилоҳоти соҳаҳои мухталифи забони тоҷикӣ дар муқоисаи истилоҳосозӣ ва хусусиятҳои сохторию маъноии истилоҳоти забони тоҷикӣ бо забонҳои дигар анҷом пазируфтааст [3-М; 6-М; 10-М].

3. Муқаррар карда шуд, ки дар ташаккули истилоҳоти ҳарбии забони тоҷикӣ забонҳои форсии миёна, суғдӣ, хоразмӣ сахмгузор бошанд, дар рушду инкишофи забони англисӣ забонҳои лотинӣ, юнонӣ, фаронсавӣ ва олмонӣ нақши муҳим доранд [4-М; 6-М].

4. Истилоҳоти илмӣ, мафҳуми истилоҳӣ ва вожаю истилоҳоти ҳарбӣ дар маҷмуъ мафҳумҳои ба ҳам алоқаманд буда, ба мафҳуми нуруҳои мусаллаҳ унвон ва дараҷаҳои низомӣ, василаҳои техникӣ ва амалиёти ҷангӣ муносибати бевосита дорад [3-М; 4-М].

5. Аз таҳлилу баррасии истилоҳоти ҳарбии тоҷикӣ маълум гардид, ки гарчанде дар забоншиносии тоҷик ва англис якҷанд қорҳои илмӣ доир ба мавзуи мазкур анҷом дода шудаанд, вале ба сифати таҳқиқоти алоҳида роҷеъ ба масоили давраҳои таърихии ташаккули истилоҳоти ҳарбӣ дар асоси луғатномаҳои ватаниву хориҷӣ то ҳанӯз қори бунёдие вучуд надорад [7-М; 8-М; 9-М].

6. Бештари истилоҳоти ҳарбии забони тоҷикӣ ва англисӣ, ки дар луғатномаҳои тафсирий мавриди пажӯҳиш қарор гирифтанд, аз ҷиҳати сохтору таркиб ба меъёрҳои имрӯзаи ин забонҳо мувофиқат мекунад. Аксари истилоҳоти зикршуда хушоҳангу дақиқмаъно буда, ба таъбу завқи солим созгоранд. Илова бар ин, дар сохтмони дастурии истилоҳоти ҳарбии забонҳои гуногунсохтор ҳама гуна усулҳои асосии истилоҳосозиву истилоҳнигории тоҷикиву англисӣ мувофиқ карда шудаанд [1-М; 4-М; 5-М].

7. Муайян гардидааст, ки ҳама анвои сохтори истилоҳосозии ҳарбӣ ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ дар ташаккули забони илмии тоҷикӣ саҳми бузург ва мухталиф гузоштаанд [4-М; 5-М; 7-М].

8. Пешванду пасвандҳо аз унсурҳои асосӣ ва хеле фаъоли истилоҳсозӣ маҳсуб мешаванд. Дар истилоҳсозии ҳарбии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар забони тоҷикӣ (-ӣ, -а, -гар, -бон, -зор, -ин, -гин) ва дар забони англисӣ (-am, -ar, -com, -con, -in, -des, -res, -sur, -un, -re ва der-, ment-, ion-, ter-, per-, ing-, ent-, ant-) истифода шудаанд, ки баъзе аз ин пешванду пасвандҳои истилоҳсоз дар мисолҳои овардашуда инъикос ёфтаанд.

Пешвандҳо, сарфи назар аз он ки дар истилоҳсозӣ нисбатан кammaҳсуланд, вале баъзе аз пешвандҳо сермаҳсул мебошанд. Дар забони англисӣ inter -, re - ва in - дар забони тоҷикӣ бошад, пешванди – бе- ва ҳам – пешвандҳои серистеъмол мебошанд [4-М; 5-М; 7-М; 9-М].

9. Дурустиву дақиқии истилоҳоти аслии забонҳои тоҷикиву англисӣ ба хубӣ нишон медиҳад, ки забони тоҷикӣ ва англисӣ ба сифати забони зинда, бо истифодаи босамар аз имконоти дохилизабонӣ аз ҳисоби истилоҳоти иқтибосии забонҳои лотинӣ, юнонӣ, фаронсавӣ, русӣ ғайр қардида, дар соҳаҳои илм, аз ҷумла, ҳарбӣ барои ифодаи мафҳуми матлабҳои дақиқу равшан имкониятҳои васеъ доштааст [2-М; 6-М; 10-М].

10. Дар забони тоҷикӣ истилоҳоти ҳарбии классикии тоҷикӣ нисбатан фаровон истифода шуда, 43 дар сади маводи таҳқиқро ташкил медиҳанд. Дар баробари ин, истилоҳоти ҳарбии арабӣ 5 дар сад, русӣ- байналмилалӣ 12 дар садро ташкил додаанд. Ҳангоми воридшавии истилоҳоти ҳарбӣ ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ ҳодисаҳои тағйироти савтӣ ба мушоҳида мерасад [1-М; 2-М; 3-М].

11. Як миқдори муайяни истилоҳоти ҳарбии забони англисиро калимаҳои аслии англисӣ ташкил медиҳанд, ки аслашон аз калимаҳои англисии давраи бостон ва миёна сарчашма гирифта, дар дигар забонҳо дида намешавад. Истилоҳоти ҳарбии забони англисӣ, ки аз калимаҳои аслии забони англисӣ пайдо шудаанд, нисбатан каманд. Аз рӯйи маводи таҳқиқ ин гуна истилоҳот 8 дар сади мисолҳоро ташкил медиҳанд [3-М; 6-М].

12. Таҳлили низоми маъноӣ дар соҳаи истилоҳоти ҳарбӣ, омӯзиши доираи васеи қонуну қоидаҳои дастурии забон ва хусусиятҳои рушду такомули истилоҳоти ҳарбӣ барои ба танзим даровардан ва муттаҳид сохтани истилоҳоти умумии ҳарбӣ дар забонҳои гуногунсохтор аҳаммияти муҳим ва маъноӣ дорад [2-М; 3-М; 8-М].

13. Ҳангоми таҳқиқи истилоҳоти иқтибосии байналмилалӣ нақши истилоҳоти ҳарбии арабӣ, русӣ, лотинӣ, юнонӣ, фаронсавӣ ва олмонӣ дақиқу равшан карда, ҳангоми таҳлил ва баррасии маводи таҳқиқ бошад, решаи баромади баъзе аз ин истилоҳот бо далелҳои аниқ дақиқу муайян карда шуд [6-М; 10-М].

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚ

1. Муҳтаво ва мундариҷаи асосии диссертатсия дар таҳияи дастуру васоити таълимӣ, навиштани мақолаву рисолаҳои илмӣ ва омӯзиши ҳамҷонибаи муқоисавии бахшҳои мухталифи забоншиносии муосир, аз ҷумла сарфу наҳв, луғатшиносиву фарҳангшиносии истилоҳоти забонҳои тоҷикиву англисӣ метавонад, мавриди истифода қарор гирад.

2. Таҳлилу баррасиҳо ва натиҷаи хулосабарориҳои мавзӯи таҳқиқ минбаъд дар пажӯҳиш ва ҳаллу фасли масоили гуногуни фарҳангшиносии луғатшиносиву луғатшиносии соҳавӣ, истилоҳшиносии сарфиву наҳвии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мусоидат хоҳад кард.

3. Сарчашмаҳои таърихӣ ва манбаъҳои муайяннамудаи ташаккул, таҳаввул ва рушду такомули истилоҳоти ҳарбии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар омӯзиши масоили мухталифи решашиносии забонҳои муқоисашаванда метавонад, мавриди қарор додан шавад.

4. Истилоҳоти ҳарбии ҷамъоваришуда ва таҳлилгардидаи забонҳои тоҷикиву англисӣ ҳамчун захираи ғановатмандии забон дар миқёси забонҳои байналмилалӣ дар таҳияву омода сохтани фарҳангҳои ихтисосӣ-соҳавӣ, дузабонаву чандзабона (бисёрзабона) метавонад, истифода шаванд.

5. Нуқтаҳои асосии рисола ва натиҷаҳои бадастомада метавонад, дар таълим ва омӯзиши курси махсуси вожашиносӣ, фарҳангшиносиву истилоҳшиносии таҳассусӣ, типологияи муқоисавӣ-таърихӣ дар факултетҳои бахши забоншиносии донишгоҳҳои олии кишвар мавриди истифода қарор гирад.

НАШРИ ТАЪЛИФОТИ ИЛМӢ ДАР МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ

I. Таълифоти муаллиф дар маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти

Ҷумҳурии Тоҷикистон:

- [1-М]. Муродова, П.Б. Фарқият ва монандии исмҳои ҷинс ва ҳос дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ [Матн] / П.Б. Муродова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2018. – № 1. – С. 76-80.
- [2-М]. Муродова, П.Б. Исм дар забонҳои муқоисашаванда (дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ) [Матн] / П.Б. Муродова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2018. – № 2. – С. 97-101.
- [3-М]. Муродова, П.Б. Некоторые лексические особенности интернациональных слов в таджикском и английском языках [Текст] / П.Б. Муродова // Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук. – Душанбе, 2018. – № 4 – С. 38-42.
- [4-М]. Муродова, П.Б. Суффиксальный способ образования интернациональных слов в таджикском и английском языках [Текст] / П.Б. Муродова // Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук. – Душанбе, 2018. – № 5. – С. 37-40.
- [5-М]. Муродова, П.Б. Способы аффиксального словообразования и калькирования в таджикском и английском языках [Текст] / П.Б. Муродова // Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук. – Душанбе, 2018. – № 5. – С. 85-88.
- [6-М]. Асадова, М.Р., Муродова, П.Б. Вожаҳои байналмиллалӣ ҳамчун падидаи забонӣ [Матн] / М.Р. Асадова, П.Б. Муродова // Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук. – Душанбе, 2020. – № 5. – С. 128-133.
- [7-М]. Муродова, П.Б. Усули аффиксии калимасозӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ [Матн] / П.Б. Муродова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2022. – № 7. – С. 80-87.

II. Мақолаҳои муаллиф дар маҷмаа ва нашрияҳои дигари илмӣ:

- [8-М]. Муродова, П.Б. Хусусиятҳои умумӣ ва фарқкунандаи исм дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ [Матн] / П.Б. Муродова // Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-назариявӣ “Масъалаҳои мубрами истилоҳотшиносӣ дар забонҳои гуногунсохтор”. – Душанбе, 2017. – С. 142-145.

- [9-М]. Муродова, П.Б. Способы аффиксальных словообразований в таджикском и английском языках [Текст] / П.Б. Муродова // Маводи илмии мизи гирди ҷумҳуриявӣ дар мавзуи “Масъалаҳои актуалии забоншиносии муқоисавӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ”. – Душанбе, 2018. – С. 141-145.
- [10-М]. Муродова, П.Б. Интернациональная лексика как лингвистическое явление [Текст] / П.Б. Муродова // Сборник статей научно-теоретической конференции “Современные методы изучения русского языка и литературы в условиях многокультурья”. – Душанбе, 2021. – С. 80-85.

ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

На правах рукописи

УДК: 811.111-3+811.21/22 (575.3) (81.2Т)

МУРОДОВА ПАРВИНА БОБОДЖОНОВА

**СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ВОЕННЫХ ТЕРМИНОВ В
ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ
(на основе толковых словарей)**

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук
по специальности 10.02.20 – Сравнительно-историческое, типологическое и
сопоставительное языкознание

ДУШАНБЕ – 2025

Диссертация выполнена на общеуниверситетской кафедре английского языка Таджикского национального университета.

Научный руководитель: **Турахасанов Кодиркул Шодикулович** – доктор филологических наук, профессор кафедры таджикского языка и методики преподавания таджикского языка и литературы Таджикского национального университета

Официальные оппоненты: **Турсунов Фаёджон Мелибоевич** – доктор филологических наук, профессор кафедры сравнительной лингвистики и теории перевода Международного университета иностранных языков имени Сотима Улугзода;

Абдуллоева Заррина Фатуллоевна – кандидат филологических наук, доцент кафедры языков и гуманитарных наук, филиал Национального исследовательского технологического университета «МИСиС» в город Душанбе.

Ведущая организация: **Кулябский государственный университет имени Абуабдуллох Рудаки**

Защита диссертации состоится «27» марта 2025 года, в 13:00 часов на заседании диссертационного совета 6D.KOA-021 при Таджикском национальном университете (адрес: город Душанбе, Буни Хисорак, учебный корпус № 10, зал учёного совета факультета филологии).

С содержанием диссертации можно ознакомиться в центральной библиотеке Таджикского национального университета (734025, город Душанбе, проспект Рудаки, 17) и на сайте www.tnu.tj.

Автореферат разослан « ____ » _____ 2025 года.

**Учёный секретарь
диссертационного совета,
кандидат филологических наук**

Мирзоёров Ф.Н.

СПИСОК СОКРАЩЕНИЙ

- А – арабский
Анг – английский
АТС – Англо-таджикский словарь
БАРРАС – Большой англо-русский и русско-английский словарь
БАРС – Большой англо-русский словарь
Бк – Бурани котёк
БСС – Большой словарь сухан
В – Вожаномак
Гер – германский
Г (Гр) – греческий
ГЛ – Гиёс-ул-лугот (Ғиёс-ул-луғот)
КСШ – Краткий словарь «Шахнома»
Л – латинский
ЛФ – Лугати фурс
ЛЭС – Лингвистический энциклопедический словарь
ОИЯ – Основы иранского языкознания
ПРРПВС – Персидско-русский и русско-персидский военный словарь
ПРС – Персидско-русский словарь
ПСА – Персидский словарь Амид
Р – русский
РПС – Русско-персидский словарь
РТВС – Русско-таджикский военный словарь
РТС – Русско-таджикский словарь
СИС – Словарь иностранных слов
СТЯ – Словарь таджикского языка
СР – Словарь Рашиди
ТСРЯ – Тольковый словарь русского языка
ТСТЯ – Тольковый словарь таджикского языка
Тур – турецкий
Фр – французский
ЭСРЯ – Этимологический словарь русского языка
ЭСПЯ – Этимологический словарь персидского языка

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность темы исследования. Терминология каждой области имеет долгую историю и претерпела различные изменения в процессе своего формирования и совершенствования. Эти новые социально-политические идеи и совокупность отраслевых терминов, как известно, как литературный язык не остаются неизменными так долго. Все изменения проходящие в системы языка и научной терминологии, играют важную роль в ее формировании и совершенствовании.

Еще одним фактором присутствия заимствованных научных слов и терминов в лексике таджикского языка стал визит таких известных представителей нашей культуры и литературы, как Абуабдуллох Рудаки и Фирдавси, Абуали ибн Сино, Насир Хусрав, Абдуррахман Джамии, Мушфики и Ахмад Дониш в страны ближнего и дальнего зарубежья, в результате чего ряд научных терминов из различных сфер жизни общества входят в наш родной язык и наряду с исконными терминами языка служат специалистам различных областей.

На сегодняшний день внимание ученых и лингвистов привлекают различные и актуальные темы по военным терминам, терминоведение и пути терминообразования в разноструктурных сферах. Согласно этим причинам в разноструктурных языках учёные и исследователи особое внимание уделяют изучению и тщательному исследованию путей и методов терминообразования в военной терминосистеме таджикского и английского языках, интерпретации и определению, их общее и многофункциональные различие терминов в современном таджикском языке.

Исследование терминов различных сфер общества могут в некоторой степени помочь в неясных вопросах употребления терминов, поскольку столкновение цивилизаций, процесс глобализации и подход учёных говорит о появлении специальных отраслевых терминов.

Изучение особенностей толкования значений военных терминов в таджикском и английском языках предполагает разработку пояснений и практических рекомендаций, которые способствуют систематизированию терминов в сопоставляемых языках. Учитывая, что в результате гонки вооружений ежедневно импортируется новое вооружение и военная техника, для данных рекомендаций наиболее необходимы таджикский и английский языки, поскольку терминологическая система этих языков в военной сфере еще не получила своего развития и к настоящему времени полностью не разработана.

Военная терминология как самостоятельной историко-культурной частью каждого народа и нации и является выражением разных этапов становления и развития языка.

Военные термины, наряду с терминами других областей, составляют часть словарного запаса языка. Надо особенно отметить, что термин и терминотворчество в таджикском языкознании имеют давнюю историю и они свои истоки приобретают в древние века. Благодаря непрерывному развитию национального языка изучение и

исследование военной терминологии в таджикском языке приобрели новый импульс. Поэтому изучение военной терминологии, лингвистической интерпретации этого пласта языка, анализ этимологических значений некоторых древнеперсидско-таджикских терминов сферы вооружённых сил во время независимости больше всего привлекали внимание таджикских лингвистов.

Степень изученности темы. Вопрос научно-исследовательского изучения терминов является одной из фундаментальных тем, возникшей в середине XX века и до сих пор находящейся в центре внимания таджикских, русских, английских и других лингвистов и терминоведов. Поэтому теме терминов и терминологии посвящено большое количество исследований отечественных и зарубежных ученых и лингвистов, таких как М. Шукуров [2004], С. Сулаймонов [1997], Д. Саймиддинов [1980, 1998, 2003], С. Назарзода [1991, 2003, 2013], М.Х. Султон [1999, 2008], А. Мамадназаров [2013, 2015, 2020], М. Иматшоева, А. Мамадназаров, М. Муродов [2015], С. Джаматов [2006, 2015], Т.К. Джураев [2010], Ш. Каримов [2014], Д.С. Лотте [1961, 1968, 1982], А.А. Реформатский [1967, 1999], В.П. Даниленко [1971, 1977], Т.Л. Канделаки [1977], Б.Н. Головин [1987], В.М. Лейчик [1989, 2009], А.А. Суперанская [2012], О. Вюстер [1979, 2003], Дж. Сейгер [1981], Г. Рондо [1980], С.В. Гринев [1966, 2008], Я.И. Калонтаров [1970], Н. Шарофов [1960], А. Юсупов [2004], Ш. Хаитова [2013], К.Ш. Турахасанов [2022].

В таджикском языкознании проведено ряд исследований, посвященных изучению терминов различных областей. Практические и теоретические вопросы терминологии таджикского языка были рассмотрены в статьях и диссертациях таджикских лингвистов: М. Косимова¹, Д. Саймиддинов², С. Сулаймонов³, Н. Шарофов⁴, С. Назарзода⁵, М.Х. Султон¹, А. Мамадназаров², С. Джаматов³.

¹ Қосимова, М.Н. Мухтасар оид ба истилоҳоти забоншиносии пешини тоҷик / М.Н. Қосимова. – Душанбе: УДТ, 2003. – 113 с.; Қосимова, М.Н. Истилоҳоти қадимаи тоҷикӣ (маълумоти мухтасар) / М.Н. Қосимова. – Душанбе: Сино, 2007. – 409 с.

² Саймиддинов, Д. Лингвистическая интерпретация среднеперсидских текстов. Дисс. канд. филол. наук / Д. Саймиддинов. – Л., 1980. – 200 с.; Саймиддинов, Д. Лексика среднеперсидского языка. Дисс. докт. филол. наук / Д. Саймиддинов. – Душанбе, 1998. – 402 с.

³ Сулаймонов, С. Формирование терминологии таджикской философии (на материале «Донишнома» Ибн Сины) / С. Сулаймонов. – Душанбе, 1997. – 408 с.; Сулаймонов, С. Становление арабской и таджикской философской терминологии: На базе философского наследия Ибн Сины. Дисс. докт. филол. наук / 10.02.20 / С. Сулаймонов. – Душанбе, 1997. – 365 с.

⁴ Шарофов, Н. Дар бораи инкишофи терминологияи илмӣ-техникии тоҷик / Н. Шарофов // Тоҷикистони советӣ. – 1960. – 4 март.

⁵ Назарзода, С. Забон ва истилоҳот; Андешаҳо дар атрофи забони тоҷикӣ ва ташаккули истилоҳот / С. Назарзода. – Душанбе: Дониш. 2003. – 148 с.; Назарзода, С. Ташаккули истилоҳоти иҷтимоӣ-сиёсии забони тоҷикӣ дар садаи XX / С. Назарзода; Зери назари узви вобастаи АИ ҶТ Д. Саймиддинов. – Душанбе: Дониш, 2004. – 303 с.; Назарзода, С.

В исследованиях лингвиста М.Н. Косимовой⁴ сделан акцент на анализе и обзоре терминов и кратком объяснении древнетаджикских терминов средневековья.

Известный таджикский лингвист Д. Саймуддинов⁵ в своих научных работах высказал мнение об особенностях использования терминов разных областей.

Другой таджикский исследователь М.Х. Султон⁶ в своем научном исследовании, посвященном формированию и эволюции научных терминов IX–XI веков, высказывает свое мнение о месте терминов и даёт пояснения терминов в разных отраслях науки.

Также по поводу системы терминов в таджикском языкознании ученые данной области С. Сулаймонов⁷, А. Байзоев⁸, Ш. Хайтова⁹, З. Абдуллоева¹⁰, К. Турахасанов¹ и другие провели плодотворные исследования.

Истилоҳоти забони тоҷикӣ; таърих, гаройиш ва дурнамо / С. Назарзода. – Душанбе: Дақиқӣ, 2013. – 370 с.

¹ Султонов, М.Б. Ташаккул ва тақомули вожағони илмии форсӣ-тоҷикӣ / М.Б. Султонов. – Душанбе, 2008. – 328 с.; Султон, М.Х. Истилоҳот ва истилоҳнигории тоҷикӣ / Мирзо Ҳасани Султон. – Душанбе: Эр-граф, 2019. – 196 с.

² Мамадназаров, А. Становление и развитие таджикской переводной лексикографии XX и начала XXI вв. Дисс. докт. филол. наук / 10.02.20 / А. Мамадназаров. – Душанбе, 2013. – 420 с.; Мамадназаров, А. Вожаномаи тафсирии англисӣ-русӣ-тоҷикии луғатнигорӣ / А. Мамадназаров. – Душанбе: Эр-граф, 2020. – 196 с.

³ Джаматов, С.С. Становление и развитие лингвистической терминологии таджикского и английского языков. Дисс. докт. филол. наук / 10.02.20 / С.С. Джаматов. – Душанбе, 2015. – 407 с.

⁴ Қосимова, М.Н. Мухтасар оид ба истилоҳоти забоншиносии пешини тоҷик / М.Н. Қосимова. – Душанбе: УДТ, 2003. – 113 с.; Қосимова, М.Н. Истилоҳоти қадимаи тоҷикӣ (маълумоти мухтасар) / М.Н. Қосимова. – Душанбе: Сино, 2007. – 409 с.

⁵ Саймиддинов, Д. Лингвистическая интерпретация среднеперсидских текстов. Дисс. канд. филол. наук / Д. Саймиддинов. – Л., 1980. – 200 с.; Саймиддинов, Д. Лексика среднеперсидского языка. Дисс. докт. филол. наук / Д. Саймиддинов. – Душанбе, 1998. – 402 с.

⁶ Султонов, М.Б. Ташаккул ва тақомули вожағони илмии форсӣ-тоҷикӣ / М.Б. Султонов. – Душанбе, 2008. – 328 с.; Султон, М.Х. Истилоҳот ва истилоҳнигории тоҷикӣ / Мирзо Ҳасани Султон. – Душанбе: Эр-граф, 2019. – 196 с.

⁷ Сулаймонов, С. Формирование терминологии таджикской философии (на материале «Донишнома» Ибн Сины) / С. Сулаймонов. – Душанбе, 1997. – 408 с.; Сулаймонов, С. Становление арабской и таджикской философской терминологии: На базе философского наследия Ибн Сины. Дисс. докт. филол. наук / 10.02.20 / С. Сулаймонов. – Душанбе, 1997. – 365 с.

⁸ Байзоев, А.М. Забони «Донишнома» – и Абуалӣ ибни Сино (истилоҳот ва калимасозӣ). Дисс. номз. илм. филол. / 10.02.22 / А.М. Байзоев. – Душанбе, 1992. – 203 с.

⁹ Хайтова, Ш.И. Лингвистические и функциональные особенности отраслевой терминологии таджикского языка XI–XII вв. Дисс. докт. филол. наук / 10.02.22 / Ш.И. Хайтова. – Душанбе, 2013. – 350 с.

¹⁰ Абдуллоева, З.Ф. Таърихи инкишофи истилоҳоти мусиқӣ дар забони тоҷикӣ. Дисс. номз. илм. филол. / З.Ф. Абдуллоева. – Душанбе, 2019. – 143 с.

Имеется несколько научных работ, где наряду с другими исследовательскими проблемами есть отдельные значения по данной теме [Анварӣ, 1979; Саидов, 2013; Наджмиддинова, 1974]².

По изучению системы терминов в английском языке можно упомянуть ценные работы русских англоведов: К. Я. Явербуха [2006], О. С. Ахмановой [2005], английских лингвистов: М.Т. Кобре [1992, 2003], Дж. Сейгера [1971, 1980], Г. Рондо [1980], Г. Фелбера [1984] и других.

Среди лингвистов существуют разные мнения относительно вопроса о термине и его толковании.

В своих трудах ДЖ. Сейгер подчеркивает, что наряду с отраслевыми терминами языка международного статуса играют важную роль в формировании других языков, поскольку способствуют возникновению терминов различных сфер. По вопросам терминов и терминологии он сохраняет свою позицию и наряду с другими учёными и исследователями высказывает своё мнение: «По мнению некоторых исследователей, среди всех лексических единиц национального языка только терминология имеет интерпретационный характер»³.

Однако большинство исследователей опровергают это мнение и доказывают, что не только научные термины, но и любые общепотребительные слова и выражения языка могут иметь интерпретацию. Кроме того, следует подчеркнуть, что в некоторых специальных областях науки и производства существует множество понятий, выраженных разными языковыми способами без интерпретации.

О. Вюстер в своей работе “Introduction a la theoria general de la terminologia y a la lexicografia terminological. Primera edicion septiembre de 1998”⁴ высказывает свое мнение о термине и подчеркивает, что при выборе специальных терминов в национальных языках следует отдать предпочтение наиболее терминам латинским и греческим.

Этот автор в своей работе «Введение в общую теорию терминологии и терминологической лексикографии» ” (“Introduction to the general theory of terminology and terminological lexicography”) изложил свой особый подход к этому вопросу.⁵

Российские учёные также представили интересные мнения по различным областям науки.

¹ Тураханов, К.Ш. Формирования таджикской медицинской терминологии / К.Ш.Тураханов – Душанбе, 2022. – 391с.

² Саидов, Х., Военная терминология в таджикском и английском языках / Х. Саидов. – Душанбе, 2013. – 336 с.;

³ Sager, J.C. Terminology Teaching and Practice in the U. K. / J.C. Sager // Term Net News. – 1981. – № 2/3. – Pp. 9-10.

⁴ Wüster, E. Introduction a la theoria general de la terminologia y a la lexicografia terminological. Primera edicion septiembre de 1998 / E. Wüster. – Barcelona, 2003. – 227 p.

⁵ Wüster, E. Introduction to the general theory of terminology and terminological lexicography. 2 parts / E. Wüster. – Wien: Springer, 1979. – Pp. 11-18.

Российский учёный А.А. Реформатский¹, Д.С. Лотте², Л.В. Виноградов³, В.П. Даниленко⁴, Э.Т. Белан⁵ выразили свое мнение о вопросах терминологической языковой принадлежности, превращении общеупотребительного слова в отраслевой термин, о системе терминов, проблемах перевода терминов, о превосходстве международных терминов, критериях отбора терминов и их положении в формировании языка науки.

Ценные исследования М.Н. Косимовой «Коротко о древней таджикской лингвистической терминологии» [2007] и лингвиста М.Х. Султона «Научная терминология «Китаб-ут-тафхим» Абурайхана Беруни» [1999] посвящены важным вопросам древних терминов в лингвистических трудах X-XI веков, вопросам терминологизации и таджикско-персидской терминологии в произведении Абурайхана Беруни.

Стоит отметить, что в современных толковых словарях английского и таджикского языков в английской и таджикской лингвистике отсутствует полноценная исследовательская работа по теории военных терминов и их лексикографическому толкованию. Наряду со всем этим следует отметить наличие достаточного количества словарей по военной терминологии в сопоставимых и других языках, в которых собраны и объяснены международные военные термины. В том числе, рассматривались ряд словарей выдающихся учёных, таких как А. Мамадназаров, М. Иматшоев, М. Мурадов – «Краткий англо-таджикский толковый словарь журналистики», А. Мамадназаров – «Англо-таджикский словарь» (2015), А. С. Катсев [2013], Е. И. Курьянов [1993], «Англо-русский словарь средств массовой информации (перевод)», Д. Х. Джонстон [2003] – «Энциклопедия международных СМИ и коммуникаций», «Практический медиа-словарь» – Дж. Орлебар [2003], Р.В. Хадсон [1987], А.А. Князев [2002] и Энциклопедический словарь СМИ.

В некоторых случаях, чтобы усилить значение термина того или иного военного понятия, мы использовали также следующие словари: «Персидско-русский и русско-персидский словарь» Г.Г. Алиева⁶, «Вожаномак»

¹ Реформатский А.А. Что такое термин и терминология? // Вопросы терминологии, Москва, 1961. – С. 41-62.

² Лотте Д. С. Основы построения научно-технической терминологии. Вопросы теории и методики. – М.; Изд-во АН СССР, 1961.

³ Виноградов, В.В. Современный русский язык. Грамматическое учение о слове / В.В. Виноградов. – М., ГОС Учебно пед. Наркомпроса РСФСР, 1938. – 155 с.; Виноградов, В.В. Русский язык: грамматическое учение о слове / В.В. Виноградов. – М., Изд-во УЧПЕДГИЗ., 1947. – 784 с.

⁴ Даниленко В. П. Терминология современного языка науки. // Терминоведение и терминография в индоевропейских языках. – Владивосток, 1987. – С. 58-64.

⁵ Белан, Э.Т. Особенности формирования новых терминосистем: на материале английской и русской терминологий международного туризма / Э.Т. Белан. – М., 2009. – 168 с.

⁶ Персидско-русский и русско-персидский военные словарь (составитель: Г.Г. Алиев). – М.: Военное изд. МО СССР, 1972.

Абдулхусейна Нушина¹, «Персидский словарь Амида»², «Персидский словарь» Абу Мансура Ахмеда бин Али Асади Туси³, «Гияс-уль-лугат» Мухаммада Гиясуддина бин Джалалуддина Ромпури⁴, «Словарь Рашиди»⁵, «Бурхани Котеъ» Мухаммада Хусейна бин Халафа Табрези⁶ и других.

Наряду с рядом завершённых исследований, до сих пор на таджикском, английском и других языках, в современных толковых словарях таджикского и английского языков нет научных работ по сравнительному анализу лексикографического объяснения военных терминов. С этой точки зрения исследование данной темы является актуальным и имеет важное теоретическое и практическое значение.

Связь исследования с научными программами и темами. Тема исследования напрямую связана с образовательными программами и вопросами военной терминологии и терминологического изучения, а также с основными положениями программ и нормативно-правовых актов, в том числе Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 30 августа 2019 года, № 438. «О Государственной программе совершенствования и изучения таджикского и английского языков в Республике Таджикистан на период до 2030 года».

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ИССЛЕДОВАНИЯ

Цель исследования – путем сравнительного изучения и общего рассмотрения лингвистической интерпретации терминов военной сферы на основе военных материалов вооружённых сил разных стран мира.

Задачи исследования. Для уточнение этих вопросов перед нами были поставлены нижеследующие задачи:

- уточнение цели и задачи терминов вооружённых сил в сфере военной терминологической системы в разноструктурных языках;
- определение – место и влияние различных международных отраслевых терминов на формирование и развитие языка и научной терминологии

¹ Абдулхусайни Нушин “Вожаномак”. – Кобул, 1365.

² Фарханги форсии Амид (Таълифи Ҳасан Амид). – Техрон: Муассисаи интишороти Амири Кабир, 1362.

³ “Луғати фурс”-и Асадии Тӯсӣ (Бо кӯшиши Муҳаммад Дабири Сиёқӣ). – Техрон, 1336.

⁴ Гиёс-ул-луғот (Таълифи М.Гиёсуддин бинни Чалолуддини Ромпурӣ). – Когон: Бухорои Шариф; Ромпурӣ, Гиёсиддин Муҳаммад. Гиёс-ул-луғот. Иборат аз се ҷилд. Ҷ. I. Гиёсиддин Муҳаммад; Таҳияи матн бо пешгуфтор, мулҳақот, тавзеҳот ва феҳристи Амон Нуоров; Мухаррир Ҳафиз Рауфов. – Душанбе: Адиб, 1987. – 480 с.

⁵ Фарханги Рашидӣ. Бо таҳқиқ ва тасҳеҳи Муҳаммад Аббосӣ. Иборат аз 2 ҷилд. – Техрон, 1337.

⁶ Бурҳони қотеъ (Таълифи Муҳаммад Ҳусайн бинни Халафи Табрезӣ мутахаллис ба Бурҳон). Иборат аз 4 ҷилд. – Техрон, 1330–1335.

- различных языков мира, в том числе их влияние на таджикский и английские языки на различных этапах их развития;
- уточнение место и влияние терминологии сферы вооруженных сил, сухопутных, воздушных и различных ее подразделений в системе военной терминологии;
  - выявление военных терминологических элементов в терминообразовании военной сферы;
  - сопоставительный анализ и четкое определение роли различных военных терминов в словарях древнего периода в таджикском и английском языках;
  - интерпретация некоторых интернациональных терминов сферы военных действий в разноструктурных языках;
  - лингвистическая интерпретация интернациональных терминов военной сферы в разноструктурных языках;
  - структурно-семантический анализ военных терминов в словарях классического периода в таджикском и английском языках.

Объектом исследования являются военные термины современных рассматриваемых языков, целью которого является выяснение и уточнение семантических особенностей употребления военных терминов в указанных языках путем сравнительного анализа.

Предметом исследования являются, прежде всего, терминологические единицы военной области, а критерием отбора этих терминов являются достоверные источники, такие как толковые словари английского и таджикского языков, двуязычные англо-таджикские словари, использованы русско-таджикские и другие толковые словари военных терминов. В ходе исследования проанализировано и рассмотрено более 1600 единиц военных терминологических единиц в таджикском языке и более 1400 военных терминов в английском языке.

Теоретической основой исследования являются фундаментальные и теоретические труды области языкознания, к которым относятся труды российских лингвистов: В. В. Виноградова, В. С. Расторгуевой, А. А. Реформацкого, С. Д. Лотте, В. П. Даниленко, таджикских языковедов: Д. Саймиддинова, С. Назарзода, С. Сулаймонова, А. П. Джамшедова, Ш. Рустамова, Р. Гаффорова, А. Мирзоева, Х. Шанбезода, А. Мамадназарова, С. Джаматова, Х. Саидзода и других исследователей, которые занимались сравнительно-типологическим изучением этих языков.

Методологические основы исследования. При разработке, классификации, обработке и исследовании материалов диссертации использовались следующие основные лингвистические методы: сравнительный метод – уточнение общих и отличительных черт; метод структурно-семантической классификации военных терминов; индуктивно-дедуктивный –

сочетание теоретического и практического материалов, умение понимать научные термины. были использованы научно-исследовательские работы отечественных и зарубежных языковедов, в их числе: М. Н. Косимова, Д. Саймиддинов, Д. Ш. Рустамов, С. Ҳалимов, С. Назарзода, С. Сулаймонов, А. Мирзоев, Р. Гаффоров, Б. Ниёзмамадов, М. Исматуллоев, А. Мамадназаров, М. Х. Султанов, А. Байзоев, С. Джоматов, Х. Саидзода, А. Юсупов, Ш. Хаитова, О. Д. Мешков, Л. П. Крисин, В. С. Расторгуева, А. И. Смирнитский, И. П. Иванов, З. А. Харитончик, Н. В. Фомина, К. Тохирова, К. Ш. Турахасанов и др.

Источники исследования. В качестве источников исследования были использованы толковые словари английского и таджикского языков, двуязычные англо-таджикские, русско-таджикские словари, толковые словари военных терминов. При этом в необходимых случаях мы использовали труды таджикских и английских лингвистов для доказательства и закрепления наших мыслей.

Научная новизна исследования. Научная новизна диссертации заключается в том, что в научной диссертации впервые был исследован военный термин с точки зрения его значения, структуры, этимологии на основе материалов различной военной техники, названий воинских званий и других современных военных средств на таджикском и английском языках.

Ещё одной научная новизна диссертации является то, что место и влияние международных военных терминов на таджикском и английском языках определены на основе имеющихся данных материалов.

Основные положения, выносимые на защиту:

1. Анализ данной диссертационной работы показал, что фундамент развития военной лексики таджикского и английского языков был основан ещё во времена древнеперсидско-таджикского языка.

2. Выявлено, что система терминов-терминов военных терминов с префиксами и суффиксами очень продуктивны в таджикском и английском языках.

3. Определено, что военная словообразования, создаваемая путем словосложения, состоит из разных элементов.

4. Определено, что среди военных терминов-словосочетаний таджикского и английского языков присутствовали различные лингвистические компоненты.

5. Анализ этимологических военных терминов показал, что в ряду основных терминов таджикского и английского языков особое место по сравнению с другими международными языками, занимают большинство военных терминов английского языка .

Теоретическая и практическая значимость исследования заключается в том, что лексикографическим исследованием и семантико-

структурным анализом определены основные критерии классификации военных терминов, исходя из структурно-семантической и отраслевой тематической принадлежности. Результаты исследования могут содействовать в определении общих законов формирования и развития системы военных терминов, выявлении методов терминообразования и выбора военных терминов.

Полученные выводы и результаты могут быть широко использованы как источник для дальнейшего изучения военной терминологии. Собранный исследовательский материал может служить учебным пособием для специалистов в области терминологии, сопоставительного языкознания и Комитетом языка и терминологии при Президенте Республики Таджикистан. Лексика и термины, собранные в области теории и практики перевода специализированных текстов, могут быть использованы при составлении толковых, отраслевых словарей. Практические результаты исследования могут быть использованы для подготовки учебных материалов и разработки военных словарей.

Соответствие темы диссертации паспорту научной специальности.

Тема и содержание диссертации соответствуют научной специальности 10.02.20 – Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание.

Личный вклад соискателя ученой степени в исследование. Личный вклад соискателя учёной степени состоит в том, что впервые подвергались сравнительному анализу военные термины на основе толковых словарей таджикского и английского языка, также в ходе исследования подверглись интерпретации военные термины в таджикском и английском языках. Личный вклад диссертанта ещё заключается в том, что в течение 7 лет он занимался сбором научных материалов, изучением источников, классификацией военных терминов, в связи с научной темой написал научные статьи и одновременно представлял научные доклады на научных конференциях различного уровня.

Апробация результатов исследования. Соискатель учёной степени выступил по теме исследования на конференциях различного уровня. По теме исследования соискатель учёной степени на традиционных ежегодных конференциях кафедры (2018-2024 гг.), международных конференциях «Актуальные вопросы лингвистики, перевода и методики преподавания иностранных языков в вузах» (Душанбе, 2023 г.) и «Теоретические и практические вопросы типолого-сопоставительного таджикского языкознания и новые методы изучения иностранных языков» (Душанбе, 2023 г.), представил доклады, статьи и научные доклады, перечень которых приведен в автореферате диссертации.

Диссертация обсуждена и рекомендована к защите на совместном заседании общеуниверситетской кафедре английского языка и кафедры истории языка и типологии факультета филологии Таджикского национального университета (протокол № 10 от 20.04.2024 г.).

Публикация научных работ по теме диссертации. Основные положения диссертационного исследования опубликованы в 10 научных статьях, в том числе 7 статей в рецензируемых журналах, включённых в реестр ВАК при Президенте Республики Таджикистан. Результаты исследования были предложены в виде ряда докладов на международных, республиканских и научно-теоретических конференциях.

Структура и объем диссертации. Настоящее исследование состоит из введения, трёх глав, заключения, рекомендаций по практическому использованию результатов исследования, списка использованной литературы и публикаций по теме диссертации. Объём диссертации составляет 178 страниц компьютерного набора.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ ИССЛЕДОВАНИЯ

Во **введении** к диссертации даётся короткая информация о важности темы, степени изучения, целях и задачах исследования, различных методах исследования, важных научных, теоретических и практических вопросах выбранной научной темы.

Первая глава диссертации названа «**Теоретические основы изучения и сопоставительного исследования терминов военной системы в разноструктурных языках**». Первая глава диссертации состоит из семи разделов.

Первый раздел данной главы – «**Исследование теоретических основ терминов в таджикском и английском языках**» – который исследуется место, роль и сущность понятий «термин» и «терминология» в мировом языкознании.

Военная терминология и терминообразование таджикского и английского языков во времена независимости привлекли большое внимание лингвистов и терминоведов разных стран мира.

Поэтому в этой направлении работы по составлению толковых и этимологических словарей разных наук, которые принадлежали специалистам разных отраслей науки, такие как А. Мамадназаров (2015), М. Имнатшоев, А. Мамадназаров, М. Муродов (2015), У. Маркус (2000) Н. Ю. Пулотова (2006), Ш. Хайруллоев (2003), М. Д. Слинкин (1998), Т. К. Кодир, К.Турахасанов (2008), Ш. Ф. Раджабалиев (1998), И. Соатов (1998), Е. Черепов (1999), Х. Х. Мирзоев (1966), А. А. Азизов (2008), А. Р. Абдурахимов, Ҳ. Сангинов (2005), Х.

К. Рафиев (2000), П. Т. Зоиров, Х. ДЖ. Усманова (2000), Б. Н. Шамсиддинов (2011), А. М. Бахромов, А. И. Юсуфов, М. Ё. Холбеков, М. Я. Исмоилова (2009), А. И. Юсуфов (2002), У. Ю. Сироджиддинова, О. И. Бобоходжаева (2008), Х. Р. Сангова (2017).

Каждый из этих словарей был написан на основе национальной культуры языка разных сфер жизни и нашей древней культуры.

Второй раздел этой главы – «Семантические интерпретации научного термина, терминологии в современных источниках лингвистики», который рассматривают чёткое определение научного термина, научного понятия «язык науки», а также посвящён теоретическим вопросам терминологии таджикского и английского языков.

В ходе анализа, рассмотрения и исследования военных терминов в таджикском и английском языках было четко установлено, что в современной лингвистике роль интернациональных военных терминов в формировании и эволюции всех языков очень важна.

По этой проблеме в таджикском и русском языкознании со стороны учёных определённую научную работу выполнили: М. Шукуров, М. Н. Қосимовой, С. Сулаймонов, С. Назарзода, М. Х Султон, Д. С. Лотте, Т. Л. Канделаки, А. Д. Хаютин, А. А. Реформацкий. В. М. Лейчик, Г. О. Винокур, Н. К. Кузькин, Б. Н. Головин, В. В. Виноградов, В. П. Даниленко, Р. А. Будагов. А. М. Тернигорев, Н. А. Баскаков, Ф. П. Сороколетов, А. В. Суперанская и др.

В научной диссертации было отмечено мнениях отечественных и зарубежных учёных на сущность научного термина и терминологии, и наряду с этим автор диссертации на основе научных источников предложил свои научные обоснования многофункциональности цели и задачи терминологии.

По мнению автора диссертации было доказано, что по настоящего время в изучении терминов и терминологии нет особого и единного толкования этого научного понятия.

Как ученые, так и лингвисты и терминологи из числа отечественных и зарубежных учёных высказали свое мнение по этому вопросу, который термин является особым словом и занимает особое место в каждой отдельной науке, благодаря своему единному значению и отраслевому статусу.

В третьем разделе исследуются вопросы **«Изучения теории терминологии в таджикском языкознании».** При осуществлении теоретической исследований мы в основном опирались на научную работу таких ученых, как М. Шакури, М. Н. Косимовой, Д. Саймиддинов, С. Сулаймонов, Ш. Рустамов, С. Назарзода, А. Мамадназаров, М. Х. Султон, В. В. Виноградов, П. Хорн, А. Д. Хаютин, Д. С. Лотте, В. С. Расторгуева, А. А. Реформацкий, Ж. Лазар, Л. С. Пейсиков, В. П. Даниленко, В. М. Лейчик, Т. Л. Канделаки и др.

В четвертом разделе данной главы рассматриваются «Исследование теории термина и терминологии в русском языкознании», который посвящён определению понятия научный термин, актуальным проблемам современной терминологии, анализу формирования и развития военной терминологии в русском языкознании.

В ходе исследования в данном разделе нами были использованы научную работу ученых-языковедов, таких как В. В. Виноградов, В. С. Расторгуева, И. М. Оранский, Д. С. Лотте, Т. Чхеидзе, Т. Чавчавадзе, Л. С. Пейсиков, Ю. А. Рубинчик, А. А. Реформацкий, Г. О. Винокур, Т. Л. Канделаки, М. В. Лейчик, Б. Н. Головин, В. П. Даниленко, А. В. Суперанский, А. Д. Хаютин, Н. А. Баскакова, А. М. Тернигорев и др.

Пятый раздел первой главы диссертации назван **«Изучение теории термина и терминологии в современном таджикском языкознании»,** который посвящён актуальным проблемам современной терминологии, а также изучению истории формирования и развития военной лексики в разноструктурных языках.

Надо особенно отметить, что в отечественной и западно-европейской языкознании существует многих научных диссертационных работ, которые в них рассматриваются сущность и понятия термины и терминологии в период древнеперсидского –таджикского языка.

Следует отметить также, что историки восточной языкознания проводили научную исследование по сфере военную лексику, которую в нем рассматривали многие актуальные проблемы посвященного периода формирования и развития военной терминологии начиная с древнего периода до периода независимости в терминологической системе таджикского языка.

В шестом разделе первой главы диссертации **«История изучения военной терминологии в таджикском языке»** автор отмечает, что по сообщениям ряда достоверных научно-художественных источников, научный литературный персидско-таджикский язык оформился и завоевал прочную позицию в 9-10 вв.н.э. , и данный период в истории народов Ирана и Средней Азии именуется временем возрождения, становления и расцвета литературного языка, о чем в своих работах упоминали С. Айни, Б. Гафуров, Е. Э. Бертельс, А. Н. Больдырев, С. Нафиси и другие известные ученые.

Седьмой раздел первой главы диссертации назван **«История изучения военной терминологии в английском языке»,** в нём рассматриваются проблемы систематизации военной терминологии английского языка и первые военные словари.

Вторая глава называется «Структурно – семантические интерпретации военной терминологии в толковых словарях таджикского и английского языков» состоит из девяти разделов и рассматриваются

исследованию различных принципов и способов словообразования и терминовтвoрчество военных терминов в таджикском и английском языке.

В первый раздел второй главы исследуются основных способов военной терминообразовании рассматриваются разные методы словообразование военных терминов в разноструктурных языках.

Второй раздел второй главы посвящается простым словам-терминам в таджикском языке.

Третий раздел второй главы посвящается простым словам-терминам в английском языке.

В четвёртом разделе исследуются производные слова-термины в таджикском языке: бетир - betir, беяроқ – beyarak, бесипоҳ – besipah, ҳамтир – hamtir, ҳамсипоҳ – hamsipah, ҳамяроқ – hamyaraq.

В пятом разделе исследуется производные слова – термины в английском языке. Анализ показал, что в английском языке в терминообразовании суффиксы по сравнению с префиксами являются более продуктивными.

В шестом разделе исследуются сложные термины в таджикском языке: гаронмоя-ответственные за перевозку оружия, говпайкар-богатир, сандоншикан-булава, дарёшинос-опытный босман, зарринагурз-золотая булава, зарринкамон-золотой лук, зарринкулоҳ-золотой шлем, зарринсипар-золотой щит, набардсавор-воинственные всадники.

В седьмом разделе рассматриваются сложные термины в английском языке. В английском языке все сложные термины является сложными словами, которые состоят из основного и подчинённого **элементов:**

Восьмой раздел посвящается терминам-словосочетаниям военных терминов таджикского языка: камони каёнӣ-kamon-i kayoni, камони чочӣ-kamon-i hsohsi, найзаи обдода-nayza-i obdoda, найзаи обдодасинон-nayza-i obdodasinon, найзаи гарон-nayza-i garon, лашкари чангҷӯй-jashkar-i jangjuu, лашкари кинаҳоҳ-lashkar-i kinaxhoh, савори чангӣ-savor-i jangi, сипоҳи бузург-sipoh-i buzurg, тири хаданг-tir-i xhadang, пайкони алмос - paykan-e almas, найзаи дароз – nayza-e daroz, найзаи корзор – nayza-e karzar [СТЯ, КСШ].

Девятый раздел посвящается терминам словосочетаниям военной сферы английского языка. Термины-словосочетания в английском языке состоит из именных, глагольных, предложных фраз и словосочетаний. Основную часть терминов-словосочетаний английского языка также составляют изафетные именные словосочетания: – ибора-истилоҳотӣ исмӣ: final defeat of the enemy – шикасти қатъии душман, military arsenal – тирӯ туфанги чангӣ, tombstone of the unknown solder

- қабри аскари номаълум, no one and nothing is forgotten
- ҳеҷ кас ва ҳеҷ чиз фаромӯш намешавад.
- ибора-истилоҳоти сифатӣ: immortal regiment

- полки абадмонда, the battle field
- майдони ҳарбу зарб, hand
- to hand combat – муҳорибаи тан ба тан, day of remembrance of fallen soldiers
- поси хотираи шаҳидон, missing
- soldiers – аскарони гумном, victory day
- рӯзи ғалаба, awardee of the Glary order
- дорандаи ордени «Шараф», victim of war
- қурбонии чанг, the were the first
- онҳо аввалин буданд, undeclared war
- чанги эълоншуда, his feat
- корнамоии вай, commander
- in chilf's order
- фармони сарфармондеҳ, captured
- аскарони асиршуда.

Третья глава «Этимологические интерпретации военных терминов в таджикском и английском языках». Третья глава состоит из двух разделов.

3.1. Первый раздел третьей главы посвящается этимологическому исследованию военных терминов в таджикском языке, который состоит из восьми подразделов.

3.1.1. Исконно таджикские военные термины в таджикском языке. Анализ показал, что большинство военные термины имеет классический характер: размчо- поле боя, рӯйинтан-военный, найза –капъё, найзавар-воин, ниғаҳбон- постовой, нишона-мишень, пайкон- стрела, пайкони пӯлод-стальная стрела, пайкор-сражение, пайкорчӯ-воинственный, пархош-битва, паҳлавон-богатир, посбон-часовой, разм-сражение, пиёдагон-пехотинцы,

3.1.2. Арабская военная терминология в таджикском языке. Большая часть исследованных терминов образована из арабских заимствований: асир – asir, дарка – darka (зирех), майдон- maudan (дашти чанг), маймона- таумана (рафи рост), майсара – maysara (чап), миғфар – migfar (кулоҳ), саф- saf (рода), сока - saka (найза), ханҷар – khanjar (шамшер), адӯ – adu (душман), ҳарб- harb (чанг), ҳарба –harba (найза) [БАРС; ТСТЯ; СТЯ].

3.1.3. Русские военные термины в таджикском языке. Надо особо отметить, что значительна также доля русских и интернациональных терминов: взвод, отделение, рота, командир, пулемёт, корпус, рядовой, прапорщик [РТС].

3.1.4. Латинская военная терминология в таджикском языке: майор [СИС, стр. 296], генерал [ТСТЯ, 317; СИС, стр. 120], генералиссимус [ТСТЯ, стр. 318; СИС, стр. 120], радиус [ТСТЯ, стр. 143]; СИС, стр. 425], патрон [СИС, стр. 376], капсула [СИС, стр. 219], контр [СИС, стр. 255].

3.1.5. Греческие военные термины в таджикском языке: полигон [СИС, стр. 397], танкодром [СИС, стр. 425], ракетодром [СИС, стр. 427].

3.1.6. Французские военные термины в таджикском языке: десант [ТСТЯ, стр. 442; СИС, стр. 160], дивизия [ТСТЯ, стр. 442; СИС, стр. 166], армия [СИС, стр. 54], батальон [ТСТЯ, стр. 152; СИС, стр. 75], артиллерия [ТСТЯ, стр. 80; СИС, стр. 55], капитан [ТСТЯ, стр. 594; СИС, стр. 218], лейтенант [ТСТЯ, стр. 719; СИС, стр. 281], сержант [ТСТЯ, стр. 233; СИС, стр. 461], патруль [СИС, стр. 377], карабин [СИС, стр. 220], карабинер [СИС, стр. 220], комендант [СИС, стр. 244], комиссариат [ТСТЯ, стр. 620; СИС, стр. 245], контратака [СИС, стр. 256], панама [СИС, стр. 566].

3.1.7. Немецкие военные термины в таджикском языке: рюкзак [СИС, стр. 450], генералитет [СИС, стр. 120], ракета [СИС, стр. 425], ракетный [СИС, стр. 426], патронаж [СИС, стр. 377].

3.1.8. Английские военные термины в таджикском языке: танк [ТСТЯ, стр. 308; СИС, стр. 498], танкер [ТСТЯ, стр. 309; СИС, стр. 499], танкетка [ТСТЯ, стр. 312; СИС, стр. 499], снайпер [СИС, стр. 473].

В вышеуказанном подразделе было выяснено, что военная таджикская терминология происходит из арабского, русско-интернационального, латинского, греческого, английского, французского, немецкого и др. языков.

3.2. В второй раздел третьей главы рассматривается этимологический интерпретации военной лексики в английском языке, и состоит из 5 подразделов.

3.2.1. Исконно английская военная терминология: снайпер [СИС, стр. 473], снайперист [СИС, стр. 474], снайпера [СИС, стр. 473], снайперскоп [СИС, стр. 474], комендор [СИС, стр. 244], командос [СИС, стр. 249], рейд [СИС, стр. 435], рейдер [СИС, стр. 435].

3.2.2. Латинская военная терминология в английском языке. Необходимо отметить, что немало латинских слов и военных терминов проникло в английский язык через греческий язык: патрон [СИС, стр. 376], майор [СИС, стр. 294], капсула [СИС, стр. 219], конскрипция [СИС, стр. 253], дисциплина [СИС, стр. 362], операция [СИС, стр. 357], позиция [СИС, стр. 306], мундир [СИС, стр. 333].

3.2.3. Греческие военные термины в английском языке: полигон [СИС, стр. 397], танкодром [СИС, стр. 425], ракетодром [СИС, стр. 425], тактика [ТСТЯ, стр. 296; СИС, стр. 496], аэродром [ТСТЯ, стр. 106; СИС, стр. 67], зона [СИС, стр. 68].

3.2.4. Французские военные термины в английском языке. Французские термины, встречающиеся в исследуемой работе были введены косвенно, то есть посредством английского языка: патронаж [СИС, стр. 377], сержант [СИС, стр. 219], контр [СИС, стр. 255], адмирал [СИС, стр. 255], панама [СИС, стр. 366],

авиация [СИС, стр. 366], марш [СИС, стр. 303], пост [СИС, стр. 404], лагерь [СИС, стр. 80], фланг [СИС, стр. 544], эшелон [СИС, стр. 610], манёвр [СИС, стр. 299], атака [СИС, стр. 61], партизан [СИС, стр. 373].

3.2.5. Немецкие военные термины в английском языке. Наряду с другими военными терминами немецкие заимствованные термины также наблюдались в английском языке: рюкзак [ТСТЯ, стр. 791; СИС, стр. 450], генералитет [ТСТЯ, стр. 317; СИС, стр. 120], ракета [СИС, стр. 425], ракетный [СИС, стр. 425], патронташ [СИС, стр. 377], солдат [СИС, стр. 473], комендатура [ТСТЯ, стр. 619; СИС, стр. 244], плац [СИС, стр. 392], офицер [ТСТЯ, стр. 94; СИС, стр. 362], фронт [СИС, стр. 554], штаб [СИС, стр. 579], штурм [СИС, стр. 68].

Было установлено, что наряду с другими перечисленными языками в английском языке наблюдается военная терминология польского (вербова), голландского (конвой), итальянского (контрабанда), испанского (контрабандист) языков. (СИС).

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

После исследования научных источников и анализа собранных материалов сделаны следующие выводы:

1. Установлено, что, несмотря на отдельные работы, посвященные лексикографию военных терминов, в современных условиях сравнительное изучение военных терминов в таджикском и английском языках считается одним из важнейших вопросов военного языка терминологии [3-А; 10-А].

2. В период независимости приобрел особую значимость анализ и обзор отраслевой научной терминологии, в том числе анализа таджикской военной терминологии в сравнении с другими языками [3-А; 6-А; 10-А].

3. В результате анализа военной терминологии было установлено, что интернациональная военная терминология оказала положительное влияние на формирование и эволюции военной терминологии других интернациональных языков, в том числе на развитие военной терминологии таджикского и английского языков [4-А; 6-А].

4. Научные термины, терминологические понятия и военная терминология в целом являются зависимыми понятиями и имеют прямую связь с понятиями вооруженных сил, воинских званий, технических средств и военных действий [3-А; 4-А].

5. Из анализа таджикских военных терминов стало ясно, что хотя в таджикском и английском языкознании исследованы некоторые научные труды по данной теме, но в качестве отдельной работы и вопросов исторического этапа становления и развития военной терминологии на основе национальных и

иностранных словарей до настоящего времени нет фундаментального исследования [7-А; 8-А; 9-А].

6. Большинство упомянутых терминов в толковых словарях, по структуре, значению и составу соответствуют современным стандартам этих языков и имеют точное значение и соответствуют правилам терминообразования. Кроме того, при грамматическом построении военной терминологии на разноструктурных языках соблюдены все современные пути и способы терминотворчества в вышеуказанных языках [1-А; 4-А; 5-А].

7. Было выявлено, что все виды структурного военного терминообразования и в таджикском и английском языках внесли большой и различный вклад в формировании научного таджикского языка [4-А; 5-А; 7-А].

8. Префиксы и суффиксы считаются основными и весьма активными элементами в терминообразовании. В построении таджикских и английских военных терминов в таджикском (-й, -а, -гар, -гун, -ин, -вар, -зор, -хо, -он) и английском языках (-am, -ar, -com, -con, -in, -des, -res, -sur, -un, -re и дер-, мент-, ион-, тер-, пер-, инг-, ент-, ант-) использовались ряд терминообразовательные суффиксы и префиксы, которые отражены в приведённых примеров [4-А; 5-А; 7-А; 9-А].

9. Точность и ясность исконных терминов таджикского и английского языков ясно показывает, что данные языки, как живые языки, обогатились за счет эффективного использования внутриязыковых возможностей за счет терминов, производных от латинского, греческого, французского и русского языков, а в области науки, в частности, в военной сфере имели широкие возможности для выражения точных и ясных понятий [2-А; 6-А; 10-А].

10. В таджикском языке классические таджикские военные термины используются относительно широко и составляют 43 процента исследовательских материалов. При этом 5% арабских военных терминов, 12% русско-интернациональных терминов [1-А; 2-А; 3-А].

11. Английские военные термины, производные от исконно английских слов, встречаются относительно редко. По материалу исследования такие термины составляют 8 процентов примеров [3-А; 6-А].

12. Анализ семантической системы в области военных терминов, обширное изучение законов и правил языка и особенностей развития и формирования военной лексики для стандартизация и систематизации общей терминологии в разноструктурных языках имеет актуальные и семантическое значение [2-А; 3-А; 8-А].

13. При исследовании заимствованных интернациональных терминов было определено роль арабских и других интернациональных военных терминов. Кроме того, в ходе анализа военных терминов в интернациональных языках был уточнен этимологический вывод некоторых из этих терминов [6-А; 10-А].

РЕКОМЕНДАЦИИ ПО ПРАКТИЧЕСКОМУ ИСПОЛЬЗОВАНИЮ РЕЗУЛЬТАТОВ ИССЛЕДОВАНИЯ

1. Практические материалы диссертации содействует при проведении семинарских курсов на филологических и иностранных факультетов при высших учебных заведениях.

2. Разработанные военные терминологии будут в дальнейшем способствовать для составления англо-таджикский и таджикско-английский толковых словарей для военных колледжей и институтов.

3. На базе исследуемых военных материалов составить учебное пособие для высших военных и юридических институтов.

4. Собранные основные военные термины таджикского и английского языков наряду с военными терминами других интернациональных языков позволяют при их изучении и этимологическом анализе в военных институтах и университетах интерпретировать значение и понятие терминов на разных языках.

ПУБЛИКАЦИЯ НАУЧНЫХ РАБОТ ПО ТЕМЕ ДИССЕРТАЦИИ

I. Публикации автора в научных рецензируемых журналах ВАК при Президенте Республики Таджикистан:

- [1-А]. Муродова, П.Б. Фарқият ва монандии исмҳои чинс ва ҳос дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ [Текст] / П.Б. Муродова // Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук. – Душанбе, 2018. – № 1. – С. 76-80.
- [2-А]. Муродова, П.Б. Исм дар забонҳои муқоисашаванда (дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ) [Текст] / П.Б. Муродова // Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук. – Душанбе, 2018. – № 2. – С. 97-101.
- [3-А]. Муродова, П.Б. Некоторые лексические особенности интернациональных слов в таджикском и английском языках [Текст] / П.Б. Муродова // Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук. – Душанбе, 2018. – № 4 – С. 38-42.
- [4-А]. Муродова, П.Б. Суффиксальный способ образования интернациональных слов в таджикском и английском языках [Текст] / П.Б. Муродова // Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук. – Душанбе, 2018. – № 5. – С. 37-40.
- [5-А]. Муродова, П.Б. Способы аффиксального словообразования и калькирования в таджикском и английском языках [Текст] / П.Б.

- Муродова // Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук. – Душанбе, 2018. – № 5. – С. 85-88.
- [6-А]. Асадова, М.Р., Муродова, П.Б. Вожаҳои байналмиллалӣ ҳамчун падидаи забонӣ [Текст] / М.Р. Асадова, П.Б. Муродова // Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук. – Душанбе, 2020. – № 5. – С. 128-133.
- [7-А]. Муродова, П.Б. Усули аффиксии калимасозӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ [Текст] / П.Б. Муродова // Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук. – Душанбе, 2022. – № 7. – С. 80-87.

II. Статьи автора в других научных сборниках и журналах:

- [8-А]. Муродова, П.Б. Хусусиятҳои умумӣ ва фарқкунандаи исм дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ [Текст] / П.Б. Муродова // Материалы научно-практической республиканской конференции «Актуальные проблемы терминологии в разносистемных языках». – Душанбе, 2017. – С. 142-145.
- [9-А]. Муродова, П.Б. Способы аффиксальных словообразований в таджикском и английском языках [Текст] / П.Б. Муродова // Научные материалы республиканского круглого стола по теме «Актуальные проблемы сравнительного языкознания в таджикском и английском языках» посвящена «Год развития туризма и народное ремесла». – Душанбе, 2018. – С. 141-145.
- [10-А]. Муродова, П.Б. Интернациональная лексика как лингвистическое явление [Текст] / П.Б. Муродова // Сборник статей научно-теоретической конференции “Современные методы изучения русского языка и литературы в условиях многокультурия”. – Душанбе, 2021. – С. 80-85.

АННОТАТСИЯ

ба автореферати диссертатсияи Муродова Парвина Бобочонова дар мавзуи «Таҳлили муқоисавии истилоҳоти ҷарбӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ (дар заминаи фарҳангҳои тафсири)» барои дарёфти дараҷаи илмии номзоди илмҳои филологӣ аз рӯйи ихтисоси 10.02.20 – Забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ, қиёсӣ ва муқоисавӣ

Калидвожаҳо: лексикология, калимасозӣ, истилоҳоти ҷарбӣ, лексика, асос, реша, аффиксатсия, пасванд, пешванд, иқтибос, истилоҳот, тарҷумаи тахтуллафзӣ, таркиби луғавӣ, ассимилятсия.

Диссертатсия ба таҳлили муқоисавии вожа-истилоҳоти ҷарбӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз лиҳози муқоисавӣ бахшида шудааст ва ин мавзӯ нахустин бор дар забоншиносии тоҷик мавриди таҳқиқ қарор дода мешавад. Дар рисолаи илмӣ мубрамаи ва аҳаммияти таҳқиқоти диссертатсионӣ муайян ва асоснок гардида, мақсад ва вазифаҳои он нишон дода шудааст. Навгонии илмӣ, аҳаммияти назариявӣ илмӣ ва амалии таҳқиқот манзур гардида, нуктаҳои барои ҷимоя пешниҳодшаванда, тасвиби методология, инчунин, сохтор ва ҳаҷми диссертатсия дақиқу равшан гардидааст.

Дар се боби диссертатсия: «Заминаҳои назариявӣ омӯзиши муқоисавии истилоҳоти ҷарбӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ», «Шарҳу тафсири маъноии истилоҳоти ҷарбӣ дар луғатномаҳои тафсирии забони тоҷикӣ ва англисӣ» ва «Шарҳу тавзеҳи этимологии истилоҳоти ҷарбӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ» мавзуи таҳқиқ амиқан ва ҳамачониба баррасӣ шудааст. Истилоҳоти ҷарбии дар ду забони таҳқиқшаванда – тоҷикӣ ва англисӣ мавриди таҳқиқ қароргирифта натиҷаҳои дахлдор бароварда шудаанд.

Дар таҳқиқоти диссертатсионӣ усулҳои калимасозӣ ва қонуниятҳои хоси истилоҳоти ҷарбии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ошкор гардида, таҳлили ҳамачонибаи мувофиқат ва амалқарди онҳо дар забони қабулқунанда анҷом дода шудааст. Дар ҳар ду забон истилоҳоти иқтибосиро аз рӯйи мавҷудияти марҳалаҳои мобайнии иқтибос миёни забони маъҳаз ва забони қабулқунандаи унсурҳои забони хоричӣ ба ду гурӯҳ ҷудо қардан мумкин аст: бевосита ва бавосита. Иқтибосоти бевоситаро дар забони тоҷикӣ метавон иқтибосоти забони арабӣ ҳисоб намуд. Баъзе иқтибосҳо аз забонҳои лотинӣ ва юнонӣ ба забони тоҷикӣ иқтибосоти бавосита мебошанд, ки тавассути забони русӣ гирифта шудаанд. Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ калимаҳо бо методи тарҷумаи тахтуллафзӣ, транслитератсия ва транскрипсия иқтибос шудаанд. Ҳамин тавр, усулҳои калимасозии аффиксӣ қорқард гардида, методҳои таҳлили муқоисавӣ дар калимасозии истилоҳоти ҷарбии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ истифода шудаанд. Таҳқиқот оид ба усули синтаксисии ташаккули истилоҳоти ҷарбӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз мақоми вижа бархӯрдор аст.

АННОТАЦИЯ

автореферата диссертации Муродовой Парвины Бободжоновны на тему «Сопоставительный анализ военных терминов в таджикском и английском языках (на основе толковых словарей)» на соискание учёной степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.20 – Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание

Ключевые слова: лексикология, словообразование, военная лексика, основа, корень, аффиксация, суффикс, префикс, заимствование, терминология, калька, словарный состав, ассимиляция.

Диссертация посвящена сравнительному анализу словообразования заимствованных военных терминов в таджикском и английском языках с сопоставительной точки зрения. Данная тема впервые исследуется в таджикском языкознании и в ней определяются и обосновываются актуальность и значимость диссертационного исследования, подтверждаются его цели и задачи, излагается научная новизна, теоретическая, научная и практическая значимость исследования, выносятся на защиту положения, утверждается методология, а также указывается структура и объем диссертации.

В трех главах диссертации «Теоретические аспекты анализа военных терминов в таджикском и английском языках», «Семантическое толкование военных терминов в таджикском и английском языках» и «Этимологическое толкование в таджикском и английском языках» раскрыта тема и тщательно и всесторонне исследован языковой материал. Изучена заимствованная военная терминология двух изучаемых языков – таджикского и английского и получены соответствующие результаты.

В диссертационном исследовании выявлены способы словообразования и специфические закономерности заимствованных военных терминов таджикского и английского языков, проведен комплексный анализ их сочетаемости. В обоих языках заимствованные термины можно разделить на две группы в связи с наличием промежуточных стадий заимствованных терминов между исходным языком и языком-получателем иноязычных элементов: прямых и косвенных. Прямые заимствования на таджикском языке могут считаться заимствованиями из арабского языка. Некоторые заимствования из латинского и греческого языков в таджикском языке являются прямыми или косвенными, полученными посредством русского языка. В таджикском и английском языках термины приводятся методом перевода, транслитерации и транскрипции. Таким образом, были разработаны методы словообразования аффиксов, а также использованы методы сопоставительного анализа при словообразовании терминов в английском и таджикском языках. Исследование синтаксического способа образования заимствованных интернациональных терминов в таджикском и английском языках занимает особое место.

ANNOTATION

abstract of the dissertation of Murodova Parvina Bobojonovna on the topic «Comparative analysis of military terms in Tajik and English languages (In the context of explanatory dictionaries)» for the degree of Candidate of Philological Sciences in the specialty 10.02.20 – Comparative historical, typological and comparative linguistics

Keywords: lexicology, word formation, international vocabulary, base, root, affixation, suffix, prefix, borrowing, terminology, tracing paper, vocabulary, assimilation.

The dissertation is devoted to the comparative analysis of the word formation of borrowed military terms in the Tajik and English languages from a comparative point of view. This topic is being studied for the first time in Tajik linguistics and it defines and substantiates the relevance and significance of the dissertation research, confirms its goals and objectives, outlines the scientific novelty, theoretical, scientific and practical significance of the research, defends the position, approves the methodology, and indicates the structure and scope of the dissertation.

In three chapters of the dissertation «Theoretical aspects of the analysis of military terms in Tajik and English», «Semantic interpretation of military terms in Tajik and English» and «Etymological interpretation in Tajik and English», the topic is disclosed and the linguistic material is thoroughly and comprehensively studied. The borrowed military terminology of the two studied languages – Tajik and English - was studied and the corresponding results were obtained.

In the dissertation research, the methods of word formation and specific patterns of borrowed military terms of the Tajik and English languages were identified, and a comprehensive analysis of their compatibility was carried out. In both languages, borrowed terms can be divided into two groups due to the presence of intermediate stages of borrowed terms between the source language and the recipient language of foreign language elements: direct and indirect. Direct borrowings in Tajik can be considered borrowings from the Arabic language. Some borrowings from Latin and Greek in Tajik are direct or indirect, obtained through the Russian language. In Tajik and English, the terms are given by the method of translation, transliteration and transcription. Thus, methods of word formation of affixes were developed, and methods of comparative analysis were used in the word formation of terms in English and Tajik languages. The study of the syntactic method of formation of borrowed international terms in the Tajik and English languages occupies a special place.